

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ

Надежда М. Богдановић

РАЗВОЈ МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКТОВАЊЕ
ПРОМЕНА БРОЈА КОПИЈА У ГЕНОМСКИМ
СЕКВЕНЦАМА

мастер рад

Београд, 2020.

Ментор:

др Јована КОВАЧЕВИЋ, доцент
Универзитет у Београду, Математички факултет

Чланови комисије:

др Невена БЕЉКОВИЋ, научни саветник
Универзитет у Београду, ИНН Винча

др Саша МАЛКОВ, ванредни професор
Универзитет у Београду, Математички факултет

Датум одбране: –

Наслов мастер рада: Развој методе за детектовање промена броја копија у геномским секвенцама

Резиме: Сазнања о промени броја копија геномских секвенци се последњих година све чешће користе у различитим биомедицинским истраживањима, а нарочито у истраживањима везаним за ретке генетске болести и канцер. У таквим истраживањима је од посебног значаја испратити промене броја копија на нивоу сваке ћелије појединачно, што се постиже методама секвенцирања једне ћелије. Комбиновањем постојећих метода секвенцирања једне ћелије и постојећих рачунарских метода није могуће прецизно одредити број сваке од копија геномских секвенци, нити са ког хромозома оригинално потичу. Овај рад има за циљ да представи нову методу секвенцирања једне ћелије - баркодирање генома, као и развој рачунарске методе за детекцију броја копија, која се посебно развија за ову методу секвенцирања. Истраживање о развоју методе детектовања варијација у броју копија је рађено у оквиру компаније *Digenomix*.

Кључне речи: детектовање, варијација у броју копија, баркодирање, геном, секвенцирање

Садржај

1	Увод	1
2	Секвенцирање једне ћелије	5
2.1	Постојеће методе секвенцирања једне ћелије	7
2.2	Баркодирање генома	9
3	Детектовање варијација у броју копија геномских секвенци	20
3.1	Постојеће методе за детекцију варијација у броју копија	22
3.2	Архипелази	24
3.3	Процес детекције варијација у броју копија на основу формираних острва и архипелага	30
4	Имплементација методе за детекцију варијација у броју копија	35
4.1	Подршка у виду постојећих биоинформатичких алата	35
4.2	Организација модула	39
5	Провера тачности методе	57
5.1	Први ниво провере	57
5.2	Други ниво провере	58
5.3	Поузданост методе	59
6	Закључак	61
	Библиографија	63

Глава 1

Увод

Свака здрава ћелија има своју предефинисану гарнитуру хромозома. Током свог развоја она може проћи кроз низ стресних услова попут нагле промене средине у којој се налази (велика промена рН вредности, нагло повећање или смањење количине кисеоника), напада других организама на ћелију или озбиљних поремећаја метаболичких процеса у самој ћелији.

Промена броја копија (енгл. *copy number variation (CNV)*) представља појављивање неких сегмената ДНК у једном организму у већем или мањем броју него у референтном геному. До ове појаве, као и до разних других промена у геномској секвенци (нпр. SNP и слично), може доћи у току ћелијске деобе. Ћелија код које је дошло до промена броја копија може одмах угинути или опстати, у зависности од услова у којима се налази. Ако су услови стресни и ћелија у њима успе да преживи, тада се промена броја копија може посматрати као еволутивно решење за опстанак у оваквим условима. Промена броја копија се чешће назива **варијацијом у броју копија**, па ће и овај назив бити коришћен у наставку рада. Процес детекције оваквих варијација ће бити детаљно описан у глави 3.

Када ћелија са поремећеним бројем копија делова геномске секвенце преживи и пренесе свој генетски склоп на потомство, она тиме започиње читаву нову популацију мутираних ћелија. Овај процес често претходи процесу канцерогенезе, па је детектовање варијација у броју копија један од метода за праћење развоја канцерогенезе у ткивима.

Овакве патогене ћелије често угину саме од себе или не успевају да се поделе. Уз то, у вишећелијским организмима постоје и ефикасни механизми за њихово уклањање, због чега их често није могуће детектовати и анализи-

рати. За разлику од њих, једноћелијски организми, попут пивског квасца, немају тако добро развијене механизме за детекцију и одстрањивање патогених варијетета, те их је самим тим много лакше анализирати. Сходно томе, ово истраживање се фокусира на геном пивског квасца (лат. *Saccharomyces cerevisiae*), чији је референтни геном већ познат научним круговима, у којима се користи за многобројна истраживања.

У истраживању су коришћени подаци добијени од девет различитих ћелија квасца означених идентификаторима 6Y5b_S33, 6Y5d_S34, 6Y5j_S37, 6Y5l_S38, 6Y5n_S39, 6Y5p_S40, 6Y6b_S41, 6Y6d_S42, 6Y6f_S43 и 6Y6h_S44. Истраживање ће бити представљено кроз узорак 6Y5j_S37, док су остали узорци коришћени за тестирање. Резултати за узорак 6Y5j_S37 и јавно су доступни на *github* репозиторијуму [1].

Како би се геномски садржај ћелије могао анализирати, мора му се одредити секвенца, односно редослед азотних база А, С, Т, Г, за сваки хромозом посебно. Ово се постиже процесом **секвенцирања** који спроводи машина секвенцер. За потребе овог истраживању коришћен је *Illumina MiSeq* секвенцер упарених кратких читавања једне ћелије, што ће детаљно бити описано у глави 2.

Детектовање варијација у броју копија из података добијених коришћењем постојећих метода секвенцирања врши се рачунањем одређених статистика, што је објашњено у глави 3. Методе које су у широкој употреби нису довољно тачне и прецизне и имају велики број лажно позитивних и лажно негативних погодака. Додатно, на овај начин није могуће јасно одредити која копија гена долази са ког конкретног хромозома. Лабораторија *Digenomix* развила је нову методу секвенцирања једне ћелије - баркодирање генома (BIG, **B**arcode **I**n **G**enome) [2]. Метода се заснива на фрагментисању генома и додељивању јединственог идентификатора сваком од фрагмената, што омогућава њихово касније разазнавање приликом детекције варијација у броју копија. Истраживање о развоју методе детектовања варијација у броју копија је рађено у оквиру компаније *Digenomix*.

У данашње време потпуно је незамисливо било какво биолошко, хемијско или медицинско истраживање без подршке рачунарских метода. Оне омогућавају прецизну и брзу анализу података који се у истраживању користе. За различите проблеме развијане су различите методе, али за сваку од њих постоје два кључна захтева како би биле прихваћене од стране својих кори-

сника: **једноставност при коришћењу и ефикасност**. Метода детекције варијација у броју копија се заснива на два кључна корака: **новој методи секвенцирања ћелије (баркодирање генома)**, са биоинформатичком репродукцијом инсерата и контига на рачунарском нивоу (што ће ближе бити објашњено у глави 2.2) и **биоинформатичкој анализи** репродукованих података. Овај рад има за циљ да изложи и објасни поменуте биоинформатичке процесе за рад са техником баркодирања генома. Биоинформатички процеси описани су у програмском језику *Python*, уз коришћење стандардних биоинформатичких алата као што су *IGV*, *samtools* и *bedtools*.

Како је сама метода баркодирања сасвим нова и још увек у развоју, прати је и динамичан развој рачунарских метода. Овај рад ће представити основне претпоставке везане за детекцију варијација у броју копија, које се заснивају на резултатима добијеним из протокола баркодирања.

У глави 1 овог рада је објашњено шта су варијације у броју копија геномских секвенци и наведени су неки биолошки узроци ових варијација у броју копија геномских секвенци. Такође, представљен је сам приступ истраживању, као и скуп узорака над којима је истраживање вршено.

У глави 2 овог рада је извршено упоређивање технике баркодирања са осталим техникама секвенцирања и објашњено је како се изводи биоинформатичка анализа података добијених методом баркодирања. Како би варијације могле бити детектоване, најпре је представљен поступак реконструкције инсерата, а самим тим и хромозома на које се инсерти мапирају.

Глава 3 представља протокол који користе неке постојеће методе детектовања варијација у броју копија и њихове недостатке. Затим се представља нова идеја о детектовању варијација у броју копија, путем бојења инсерата који припадају различитим варијацијама. Обојени инсерти су представљени у неком од алата за визуелизацију геномских секвенци. Приступ се заснива на чињеници да је захваљујући баркодирању фрагмената могуће преклапање поравнатих инсерата једино у случају да припадају различитим варијацијама.

У глави 4 је представљена имплементација реконструкције инсерата и детектовања варијација у броју копија на рачунарском нивоу. Такође, приказани су и коришћени алати за рад са стандардним форматима биоинформатичких датотека.

У глави 5 је дискутовано како се може проверити да ли развијена метода може дати коректне резултате. Провера се врши на два нивоа: провера

исправности рачунарске имплементације методе и провера исправности детектованих варијација у броју копија геномског материјала.

У глави 6 је резимирано представљено истраживање. Такође, продискутовани су потенцијални начини примене резултата детектовања варијација у броју копија.

Глава 2

Секвенцирање једне ћелије

За боље праћење и разумевање даљег текста, неопходно је увести неколико термина који су саставни део стандардног биоинформатичког речника:

- **узорак:** геном ћелије која се анализира
- **фрагмент:** део молекула ДНК на који су прикачени адаптери
- **секвенцирање:** утврђивање редоследа азотних база (секвенци) на фрагментима
- **очитавање:** резултат пропуштања крајева фрагмента кроз секвенцер; читавања су рачунарски записи секвенце азотних база крајева фрагмената
- **инсерт:** фрагмент без адаптера;
- **амплификација:** умножавање фрагмената;
- **варијација у броју копија:** варијација у броју копија геномских секвенци у ћелији [3]; овај термин ће бити детаљно обрађен у глави; 3
- **мапирање:** поравнање читавања или инсерата у односу на референтни геном;
- **библиотека:** уопштено - колекција молекула припремљених у одређеном хемијском раствору; у овом раду односи се на колекцију фрагмената;

- **GC садржај:** укупан број молекула гуанина и цитозина у ДНК; аналогно се користи и термин GC%, који означава проценат ових азотних база у неком сегменту ДНК;
- **просечна дужина инсерта:** у овом истраживању је просечна дужина инсерта 200bp, а највећа прихваћена дужина је 1000bp¹

Неки од ових термина ће бити детаљније објашњени у поглављима која следе.

Постоје два приступа секвенцирању на основу тога колико је ћелија укључено у сам процес: **секвенцирање скупа ћелија** и **секвенцирање једне ћелије**. Приступ секвенцирања скупа ћелија подразумева да су под нормалним околностима геноми скупа ћелија које се заједно секвенцирају идентични. Ћелије из скупа се углавном узимају из истог ткива, или из исте културе. Овакав приступ подразумева да су под нормалним околностима геноми скупа ћелија које се заједно секвенцирају идентични. Ово није случај код канцерогених или измењених нервних ћелија. Стечене варијанте се појављују у релативно малом броју ћелија и зато их је тешко детектовати. Код секвенцирања једне ћелије, циљ је испитивање разлика међу ћелијама и откривање функционално значајних варијанти у ћелији што је могуће раније. Кључна разлика у раду са подацима између ова два приступа лежи у њиховом односу према губитку, интерпретацији и употреби података [4, 5, 2].

Анализа геномских података добијених секвенцирањем једне ћелије омогућава разумевање функционисања једне ћелије у контексту њене микрооколности. Једна од предности таквог приступа јесте изучавање канцерогенезе и субклоналних популација канцера [6], као и испитивање одговора ћелије на стресне животне услове.

Наредна поглавља ће представити неке од постојећих метода секвенцирања једне ћелије, као и њихове предности и недостатке. Након тога биће описана најновија технологија секвенцирања једне ћелије -**технологија баркодирања генома** [2], која има за циљ да надомести недостатке постојећих метода секвенцирања. Након тога ће бити изведена анализа резултата, чији је циљ да ближе објасни саму технологију.

¹Ово ограничење је последица zasiћења раствора транспозазе - што је концентрација транспозазе већа, то инсерти по правилу морају бити краћи. Горња граница од 1000bp је експериментално потврђена у лабораторији.

2.1 Постојеће методе секвенцирања једне ћелије

Како се последњих година све више открива о могућностима примене и значају података добијених секвенцирањем једне ћелије, сасвим је очекиван и пораст броја нових метода у овој области. У наставку ће бити описане неке од метода које се најчешће користе.

QPCR

Quantitative Polymerase Chain Reaction [7] се често примењује у специфичним доменима молекуларне биологије, као и у дијагностици приликом квантификације различитих биомаркера². Ова метода се заснива на количинским мерењима информационе РНК у једној ћелији, с обзиром на то да је количина информационе РНК слика експресије гена у тој ћелији.

Ова метода успешно анализира ДНК и РНК молекуле, као и многе протеине, па чак и многе њихове комбинације. Нажалост, могуће је таргетирати ограничен број молекула - највише 96, чиме се постиже фаворизација одређених делова ДНК или РНК молекула, што ову технологију чини слабо применљивом у детекцији варијација у броју копија.

MDA

Multiple Displacement Amplification [8] је метода која почива на умножавању различитих фемтограма³ ДНК молекула. Како би се овај процес остварио, користи се ДНК полимераза из бактериофага⁴ *phi29*, чија је улога управо синтетисање великог броја копија фемтограма.

Ова метода покрива већи проценат генома за разлику од PCR метода. MDA методом није могуће детектовати варијације у броју копија због експоненцијалне мултипликације ДНК фемтограма - не може се разазнати да

²Биолошке карактеристике које се објективно могу мерити и помоћу којих се детектују патолошки процеси у организму

³Фемтограм је мерна јединица за масу која износи $0.000000000000001(10^{-15})$ грама. Овде се под појмом фемтограм мисли на сегмент молекула ДНК поменутог реда величине.

⁴Вирус који напада бактерије. Овакви вируси су често богати полимеразима, чија је улога синтетисање ДНК или РНК ниски домаћина.

ли је варијација настала као артефакт секвенцирања или је заиста стечена варијација.

MALBAC

Multiple **A**nnealing and **L**ooping **B**ased **A**mplification **C**ycles [8] се сматра псеудо-линеарном методом амплификације која је у стању да избегне експоненцијални раст дупликата. То се постиже коришћењем специјалних основа које допуштају ампликонима⁵ да поседују комплементарне крајеве. Резултат је итеративно умножавање уместо експоненцијалног.

Осим што резултује смањеним амплификационим шумом, ова метода је у стању да секвенцира обимне узорке и да умножава сегменте са обогаћеним GC садржајем, што се сматра проблематичним за остале методе. Ипак, метода је много осетљивија на контаминацију ДНК молекула услед лоше припреме за секвенцирање од осталих метода, или на различито припремљене библиотеке за секвенцирање, што води до акумулације и пропагације грешке у случају њеног настанка у току процеса амплификације, а самим тим и до лажно позитивних варијација у броју копија.

LIANTI

Linear **A**mplification via **T**ransposon **I**nsertion [9] је метода секвенцирања једне ћелије заснована на линеарној амплификацији, што значи да у процесу амплификације не учествују ампликони који садрже неку грешку. На места у геномској ДНК се на случајно одабраним позицијама умећу промотерске секвенце⁶, на основу којих се фрагменти ДНК амплификују у РНК молекуле. Након тога се врши инверзна транскрипција⁷, чиме се завршава припрема библиотеке за секвенцирање.

Од свих горепомнутих метода, LIANTI постиже најбољу покривеност генома и у стању је да детектује варијације у броју копија много боље од осталих метода. Нажалост, начин изолације молекула ДНК из језгра при овој методи

⁵Ампликон је мултипликативни шаблон, односно шаблон за процес амплификације. Обично се састоји од етикете (енгл. *tag*), предње основе (енгл. *forward primer*), циљне секвенце (енгл. *target sequence*), инвертоване основе (енгл. *reverse primer*), инвертоване етикете и адаптера (енгл. *adapter*).

⁶Места на ДНК за која се везују протеини који иницирају транскрипцију - препис молекула ДНК у информациони молекул РНК.

⁷Начин добијања молекула ДНК од молекула информационе РНК

узрокује његову хемијску нестабилност, те ова метода пријављује извештајан број лажно позитивних и негативних варијација у броју копија, због чега је неопходно и секвенцирање сродних ћелија које служе као нека врста контроле, чиме су изгубљене суптилне промене на геному.

2.2 Баркодираније генома

Иако су се показале веома корисним, технике секвенцирања једне ћелије о којима је било речи у претходном поглављу су веома скупе у погледу временских и људских ресурса и имају тенденцију да при амплификацији фаворизују неке делове генома више од других [2]. Како би се ти недостаци превазишли, последњих пар година је у развоју сасвим нова техника секвенцирања једне ћелије - **баркодираније генома** [2].

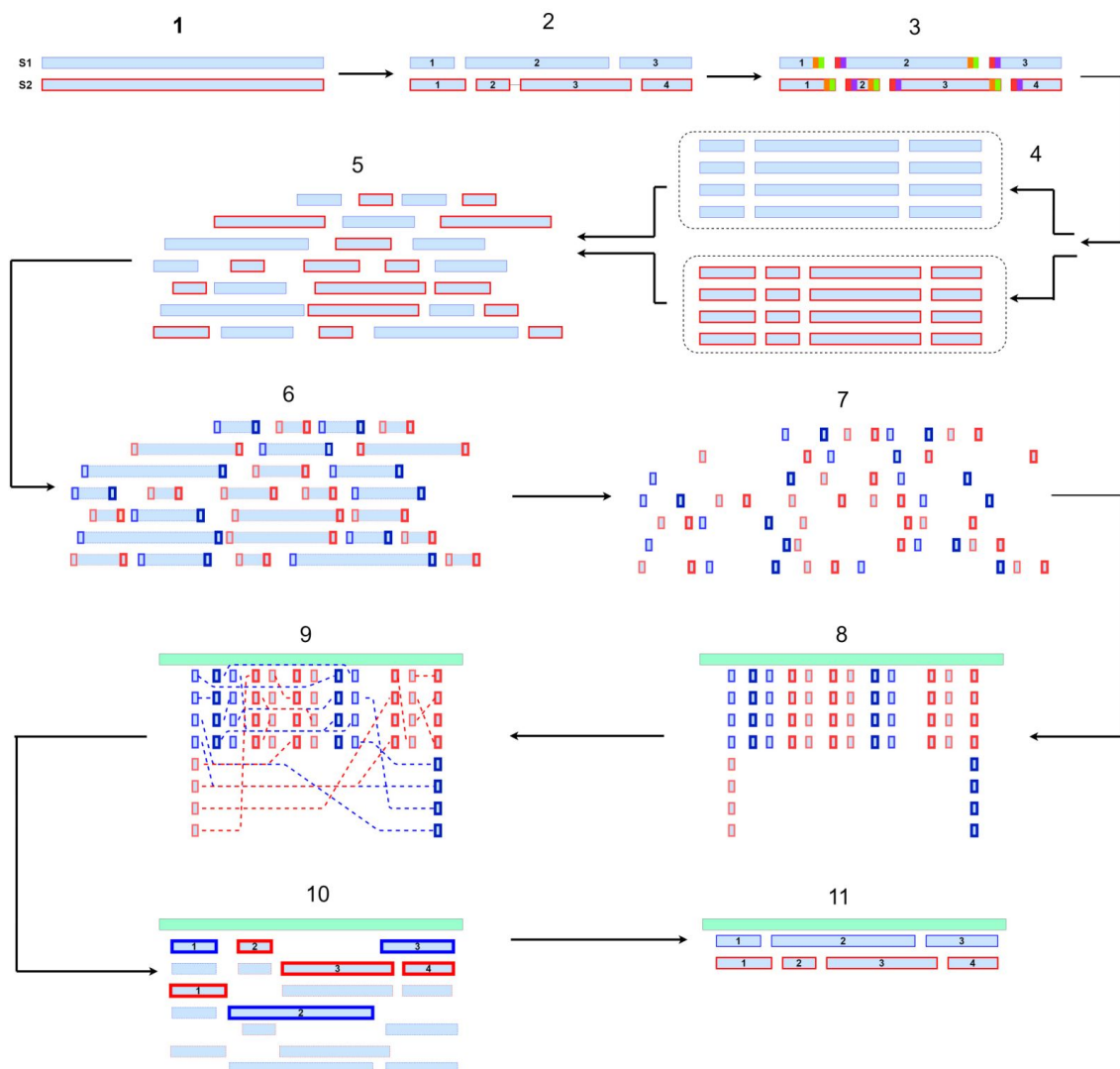
Техника се заснива на генерисању **баркода**, јединственог идентификатора за сваки *фрагмент*, *очиштавање*, а касније и за сваки *инсерти*. Баркод се генерише на основу **дужине фрагмента** (или читавања или инсерта) и његове **почетне позиције** у односу на референтни геном. На основу овако генерисаног баркода, могуће је увек знати који фрагмент је дошао са ког молекула ДНК, што у бити води детекцији варијација у броју копија.

Протокол технике баркодиранија [2], приказан је на слици 2.1 и састоји од пет корака, који ће бити детаљно описани у секцијама које следе:

1. Прирема ДНК молекула за секвенцирање;
2. Упарено секвенцирање;
3. Упарено мапирање;
4. Реконструкција инсерата;
5. Дедупликација инсерата;

Припрема ДНК молекула за секвенцирање

Процес припреме ДНК молекула за секвенцирање састоји се од три корака:

Слика 2.1: Протокол баркодирања. У корацима 1-5 се прирема ДНК молекула за секвенцирање: у кораку 1 се врши екстракција ДНК из језгра и пречишћавање, у кораку 2 се врши фрагментација, у кораку 3 се врши тагментација и баркодирање, у кораку 4 се врши амплификација, у кораку 5 су представљени фрагменти који се прослеђују секвенцеру; у кораку 6 се врши секвенцирање крајева фрагмената; у кораку 7 је приказан резултат секвенцирања; у кораку 8 се мапирају упарена читавања; кораци 9 и 10 представљају реконструкцију инсерата; а корак 11 дедупликацију инсерата

1. **Екстракција ДНК из језгра:** У овом кораку се молекула ДНК издваја из језгра и припрема за корак пречишћавања (приказано у кораку 1 на слици 2.1);
2. **Пречишћавање ДНК молекула:** У овом кораку се ДНК пречи-

пћава, односно ослобађа од хистона и других ензима, који су заслужни за компресију ДНК молекула и његову просторну структуру. Када се ензими одвоје од ДНК молекула, могуће је приступити одређеним сегментима и извршити фрагментацију молекула (приказано у кораку 1 на слици 2.1);

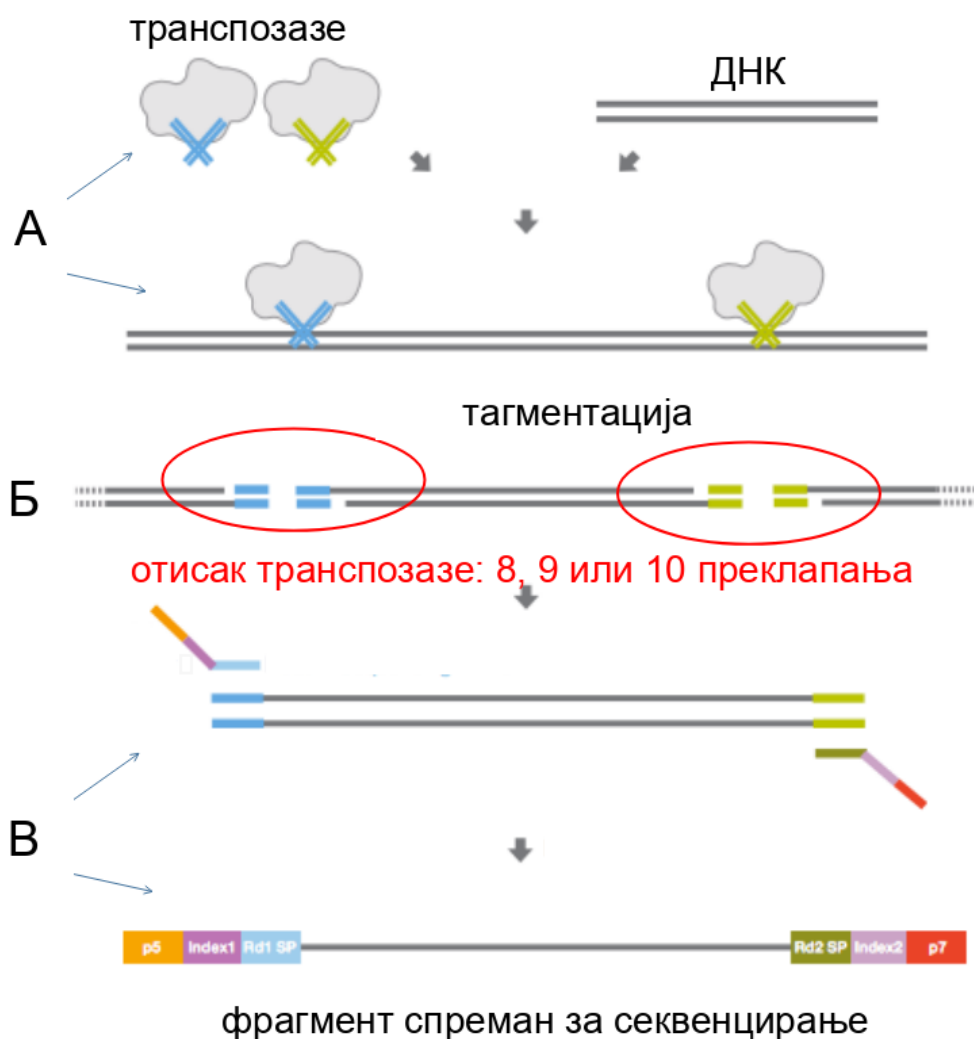
3. Фрагментација и Тагментација: Ово је уједно и најбитнији корак овог дела протокола у којем се изводи фрагментација, односно исецање молекула ДНК, коришћењем ензима *Tn5* [10]. Ово је ензим транспозазе екстрахован из бактеријских ћелија, чија активна места везивања⁸ садрже два метална јона магнезијума и мангана. Њена улога је исецање молекула ДНК на произвољним местима у односу на референтни геном, тако да настају фрагменти различитих дужина. Комбинација фрагмената произвољних дужина и њихових произвољних позиција даје јединствени идентификатор за сваки фрагмент - баркод. Транспозаза се везује за молекул ДНК дужином од осам, девет, или десет базних парова⁹. Након пресека, на оба ланца остају делови који „штрче” у дужини од 8, 9, или 10bp, као што се види на слици 2.2. Касније, приликом поравнања на референтни геном, инсерти који су припадали истом молекулу ДНК ће се такође преклапати на 8, 9, или 10bp, односно на местима која „штрче”. Такође, у овом кораку се изводи и баркодирање на молекулском нивоу. На сваки фрагмент се поред PCR адаптерских секвенци¹⁰ „лепе” и секвенце баркода за сваки фрагмент [12] (приказано у корацима 2 и 3 на слици 2.1);

4. Амплификација: Фрагменти формирану у претходном кораку пролазе кроз процес амплификације. Такав скуп фрагмената се прослеђује секвенцеру. Да бисмо резултате секвенцирања могли да користимо за бројање копија, амплификација мора бити **равномерна**, тј. да не производи варијације у броју читавања. Ово се постиже засићењем раствора транспозазе (енгл. *saturated transposition*) и баркодиранијем.

⁸Места на којима се ензим везује за молекул ДНК.

⁹Дужина од девет базних парова се сматра канонском, дужина од десет базних парова је откривена пре 30 година [11] и на њу се није реферисало све до сад, а дужина од осам базних парова је откривена у процесу развоја технологије баркодиранија и развоја методе за детекцију варијација у броју копија

¹⁰Кратке секвенце нуклеотидних база које служе за означавање 5' и 3' краја фрагмента који ће се умножавати.

Слика 2.2: Тагментација [13]: **А:** Везивање транспозазе са парцијалним адаптерима (плаво и зелено) за ДНК молекуле **Б:** Тагментација са циљем фрагментисања и лепљења парцијалних адаптера на фрагментисане молекуле. Као што се може приметити у регијама означеним црвеном бојом, транспозаза сече молекуле тако да оставља регије за које делује да „штрче” у односу на остале. Та места називамо отисцима транспозазе. Приликом поравнања инсерата на референтни геном, горњи и доњи инсерат (овде горњи и доњи фрагмент) ће се преклапати на 8, 9 или 10bp управо због делова који штрче; **В:** Лепљење PCR адаптера.

PCR библиотеке за амплификацију су осетљиве на GC садржај фрагментата [14]. У кораку тагментације се на сваки фрагмент лепи баркод (универзална секвенца), који уједначава GC садржај фрагмента. Тиме сви фрагменти имају једнаку шансу да буду умножени приликом процеса

амплификације [2], без обзира на GC садржај сваког фрагмента. Такође, PCR библиотеке за амплификацију су осетљиве на дужину фрагмената. То значи да у случају неуједначених дужина фрагмената, дужи фрагменти имају већу шансу да буду умножени него они краћи, што доводи до неравномерне амплификације. Овај проблем се решава засићењем раствора транспозазе - већа концентрација транспозазе резултује мањим фрагментима уједначене дужине [2] (приказано у кораку 4 на слици 2.1);

Специфичности припреме молекула ДНК за потребе овог истраживања

Пошто је пивски квасац који је коришћен приликом овог истраживања хаплоидан организам,¹¹ за потребе овог истраживања било је потребно симулирати на неки начин варијације у броју копија. Ово се постиже вештачким додавањем сегмената ДНК молекула на произвољним местима у односу на референтни геном. Ова процедура се разликује од стандардне [2], где нема вештачког додавања сегмената ДНК молекула.

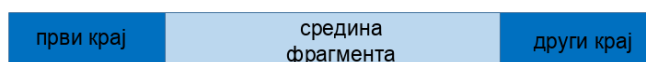
Такође, за потребе овог истраживања фрагментација се одвија на два нивоа. Први ниво подразумева одсецање делова генома дужине 2000bp до 10000bp (ово је оквирна горња граница, може бити и више). Само ови фрагменти (у глави 3.2 они одговарају архипелазима) ће бити испитивани, уместо целог генома, како би било лакше извести основна правила о детектовању броја копија. Селекција регија које ће бити секвенциране врши се у кораку припреме за секвенцирање на случајан начин, лепљењем одговарајућих адаптера. Случајни одабир регија се постиже случајно одабраним адаптерским секвенцама. Овакав приступ одступа од стандардног протокола [2] у којем се секвенцира цео геном, али је неопходан у раним фазама истраживања детекције варијација у броју копија. Други ниво фрагментације подразумева исецање горепомнутих регија на случајно одабраним местима. Ова процедура се не разликује од стандардне, осим што се примењује на регије генома, уместо на цео геном.

¹¹Сваки хромозом у ћелији има једну копију

Упарено секвенцирање

Умножени и хемијски припремљени фрагменти се прослеђују секвенцеру, како би се извршило читавање секвенци. Приликом истраживања, фрагменти су читавани коришћењем *Illumina MiSeq* секвенцера [15] и технике секвенцирања упарених читавања, која подразумева да се секвенцеру представљају почетни и крајњи делови фрагмента, као што је приказано на слици 2.3. Истраживање [2] је показало да је на основу оптималне дужине крајева фрагмента у интервалу (50, 70) базних парова могуће једнозначно идентификовати сваки фрагмент. Процедура је приказана у кораку 6 на слици 2.1.

У овом истраживању, секвенцирање је *исеудошаржеирано*, што значи да се не секвенцира цео геном, већ само неки његови случајно одабрани делови, као што је објашњено у претходном поглављу. Ова процедура се разликује од стандардне процедуре, приликом које се секвенцира геном у целости.

Слика 2.3: Секвенцеру се прослеђује цео фрагмент, а он скенира само крајеве тог фрагмента

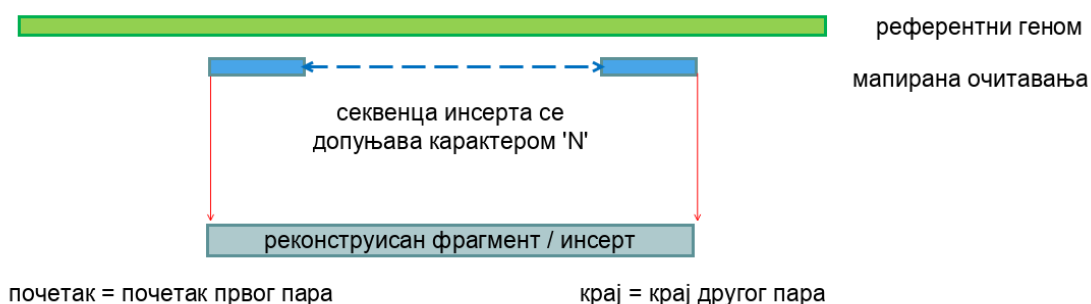
Упарено мапирање

Упарена читавања се представљају софтверу за мапирање (маперу) који у односу на референтни геном поравнава ниске из читавања и тиме позиционира сама читавања у односу на референтни геном. У те сврхе је коришћен је *bowtie2* [16] мапер упарених читавања. Процедура је приказана у кораку 8 на слици 2.1.

Реконструкција инсерата

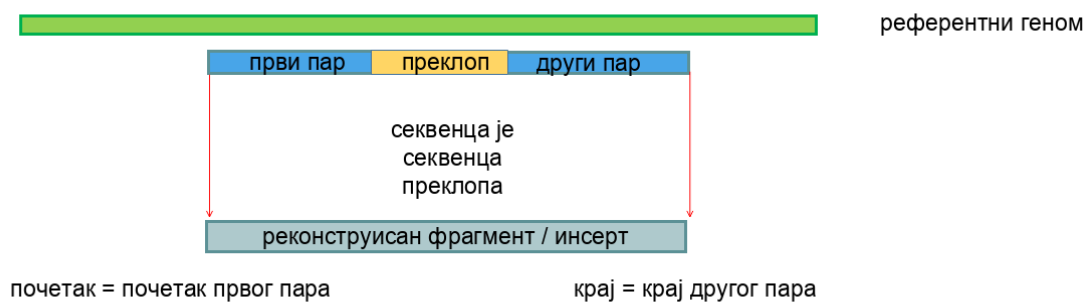
Након секвенцирања су изгубљени сви подаци о инсерту, осим позиција и секвенци упарених читавања и потребно их је реконструисати. Потребно је да реконструисати читаву дужину и секвенцу инсерта. Процедура је приказана у корацима 9 и 10 на слици 2.1.

Процес реконструкције дужине инсерта је приказан на слици 2.4. Почетак инсерта представља мању од почетних вредности упарених читавања,

Слика 2.4: Реконструкција инсерата када се упарена читавања не преклапају

а крај представља већу од крајњих вредности упарених читавања. Пошто средишњи део фрагмента никад није био секвенциран, не може се са сигурношћу реконструисати секвенца средишњег дела инсерта. У биоинформатици постоји конвенција за описивање таквих непознатих секвенци: средишњи део секвенце биће испуњен са онолико карактера 'N'¹², колика је и дужина средишњег региона мерена у базним паровима. Уколико се два упарена читавања преклапају, онда се средишњи део секвенце не допуњава 'N' карактерима, већ је ниска на месту преклопа уједно и ниска средишње секвенце, што је приказано на слици 2.5

Слика 2.5: Реконструкција инсерата када средишњи део инсерта представља преклоп између упарених читавања

У кораку који непосредно претходи реконструкцији се такође ради и фил-

¹²Значи да се на том месту може наћи било која од база: аденин, тимин, гуанин, или цитозин

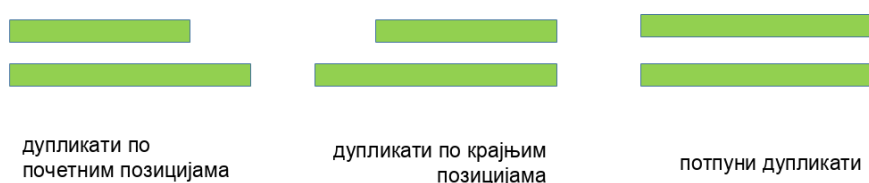
трирање упарених читавања са циљем одстрањивања података лошег квалитета:

- Ако један од елемената (енгл. *mate*) пара читавања није мапиран, не може се извршити реконструкција, па се одстрањују оба елемента.
- Ако су елементи пара превише удаљени (ако су поравнати на различитим хромозомима, или су удаљени више од 1000bp) онда се оба елемента (цео пар) одстрањују и не врши се реконструкција;
- Ако збир скорова квалитета мапирања читавања није већи од 0, онда се не врши реконструкција и оба елемента се одстрањују, јер се скоро никакви логички закључци не могу извести за читавања која имају изузетно лош индикатор квалитета мапирања;

Дедупликација инсерата

Инсерти могу имати своје дупликате у односу на позиције мапирања на референтном геному. Делимо их у три групе, као што је приказано на слици 2.6:

- Дупликати по почетним позицијама;
- Дупликати по крајњим позицијама;
- Дупликати и по почетним и по крајњим позицијама;

Слика 2.6: Дедупликација инсерата.

Дупликати настају као последица процеса амплификације. Полимераза, чији је примарна улога формирање умножака нуклеинских киселина на основу шаблона, има ограничен животни век. Може се десити да у току формирања једног полимера она просто откаже, не формиравши притом полимер

до краја. У зависности од тога да ли се полимер формира на основу примарног шаблона, или његовог комплемента, настају дупликати по почетним, или по крајњим позицијама.

Постоји могућност да транспозаза која сече молекулу ДНК има неки дефект и да пресече само један ланац ДНК молекула уместо оба. У том случају настају дупликати који припадају првој или другој групи дупликата. Дупликати из треће групе веома личе на додатне копије геномског материјала, али су заправо последица процеса амплификације фрагмената. Овај закључак произилази из сазнања да транспозаза сече молекулу ДНК на случајно одабраним позицијама. То значи да, када би постојала додатна копија, била би мала вероватноћа да буде исечена на потпуно истим позицијама и да резултује фрагментима потпуно исте дужине.

Дупликати дају лажну представу о варијацијама у броју копија и потребно их је елиминисати, као што је приказано на слици 2.1 у кораку 11. Овај проблем се решава тако што се задржава најдужи дупликат. Ако су дупликати исте дужине, бира се онај са већим квалитетом мапирања.

Анализа резултата добијених применом протокола баркодирања

Резултат протокола баркодирања смешта се у датотеке са називима облика *imeuzorka_inserts_d.bam* датотеке, што означава да је за дати узорак извршена реконструкција инсерата и њихова дедупликација. Садржај тако добијене *.bam* датотеке¹³ представљен је у колонама:

```
M02294:61:000000000-CM7ND:1:1104:16772:16728 0 NC_001133.9 120196 255 173M
```

Слика 2.7: Првих пет колона *.bam* датотеке: име инсерта, заставица, име хромозома, почетна позиција поравнања, индикатор квалитета мапирања и CIGAR ниска

1. **Име инсерта** - исто је као и име упарених читавања од којих је реконструисан;
2. **Заставица** - целобројна маска која носи додатне информације о мапирању (да ли је читавање упарено, да ли је пар читавања добро

¹³Ова датотека је бинарна компресована верзија *.sam* датотеке која се користи за чување информација о поравнањима на референтни геном

мапиран, да ли постоје секундарна места мапирања, ...) У датотеци са инсертима, ова заставица увек има вредност 0, што означава да је у питању инсерт који нема свог пара (јер инсerti немају парове), да су парови читавања од којих је реконструисан били правилно упарени и коначно, да је мапирање оваквог инсорта у односу на референтни геном једнозначно¹⁴;

3. **Име хромозома** на који се инсерт мапира¹⁵;
4. **Почетна позиција** мапирања инсорта у односу на референтни геном;
5. **Индикатор квалитета мапирања**;
6. **CIGAR ниска** [17] - Секвенца мапираног читавања може имати додатне читане базе које не постоје на референтном геному - *уметања* (енгл. *insertions*), или јој пак могу недостајати неке базе које се налазе на референтном геному - *губици* (енгл. *deletions*). CIGAR ниска је индикатор таквих и још неких суптилних промена читавања у односу на референтни геном. Како овај рад има за циљ детекцију варијација у броју копија у општем случају, детаљи таквог типа неће бити разматрани и сва уметања и губици у упареним читавањима биће занемарени, па ће се сматрати да је реконструисани инсерт у потпуном редоследу азотних база мапиран на референтни геном;
7. **Име пара** - Како инсerti немају парове, користи се '*' као ознака за недостајућу информацију;
8. **Дужина инсорта**;
9. **Секвенца инсорта**;
10. **Ниска појединачних квалитета мапирања** (енгл. *Phred Score*) - Сваки карактер ове ниске одговара једној бази из секвенце инсорта и означава њен појединачни квалитет поравнања на референтни геном;

¹⁴Протокол обезбеђује и могућност рада са инсертима који немају једнозначно мапирање у односу на референтни геном, али тај правац анализе података неће бити обрађен у овом раду

¹⁵У општем случају, то је име референтне секвенце у односу на коју се врши поравнање, која не мора бити нужно хромозом. Међутим, у овом истраживању се анализирају само поравнања на хромозоме.

11. **Етикете** (енгл. *tag*) - Наредне колоне означавају додатне информације везане за мапирање:

- XG: Укупан број уметања и губитака;
- NM: Број уметања сабран са бројем база које се не поклапају са референтним геномом;
- XM: Број база које се не поклапају са референтним геномом;
- XN: Број карактера на референтном геному различитих од 'A', 'C', 'T', 'G';
- XO: Број различитих острва ¹⁶ уметања и губитака у једном читавању или инсерту;
- BC: Баркод;
- YT: Носи информацију за сагласност упарених читавања. Пошто инсерт нема пара, етикета за реконструисани инсерт ће увек бити „UU”, што значи неупарен;
- RG: Скривена етикета, која означава да је прослеђена YC етикета;
- YC: Носи информацију о боји у виду уређене тројке која одговара компонентама RGB система боја;

Имена ових етикета су унапред одређена стандардом за креирање *sam* датотека. Етикете које су коришћене у истраживању генерише сам мапер, а постоје и кориснички дефинисане етикете, као што је већ поменута етикета YC.

Ова датотека је сортирана помоћу алата *samtools* најпре по почетној позицији мапирања у односу на референтни геном, а затим и по квалитету мапирања.

¹⁶Једно острво инсерција и делеција (острво индела) чини више од једног узастопног уметања или губитка.

Глава 3

Детектовање варијација у броју копија геномских секвенци

Биће уведени неки битни термини дефинисани у односу на произвољни референтни геном и произвољни скуп узорака:

- **дубина поравнања:** број који означава колико је инсерата поравнато на дату базу на референтном геному;
- **острво:** група поравнатих инсерата, таква да у њиховој пројекцији на референтни геном нема непокривених база;
- **архипелаг:** групација острва; кластер инсерата мапираних у односу на референтни геном;
- **регија:** интервал на референтном геному; дефинише се уређеном тројком (x, y, z) ¹;
- **регија лошег мапирања:** регија на референтном геному на којој се нагомилавају мапирани инсерти;
- **покривена регија:** регија на референтном геному где постоје поравнати инсерти из било ког узорка;
- **непокривена регија:** (енгл. *gap*), супротно од покривене регије - регија на архипелагу где нема поравнатих инсерата. Користе се и алтернативни термини: размак или рупа (енгл. *gap*);

¹(хромозом поравнања, почетна позиција поравнања, завршна позиција поравнања)

ГЛАВА 3. ДЕТЕКТОВАЊЕ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА ГЕНОМСКИХ СЕКВЕНЦИ

Варијације у броју копија су делови ДНК, чија дужина варира од 50bp до 1Mb (или чак више). Појављују се у једном геному у различитом броју копија у односу на референтни геном. По својој природи могу бити:

- дупликације (умношци) - могу бити тандемске² или мултиалелске дупликације³;
- делеције (губици);
- инсерције (уметања између већ постојећих геномских секвенци);
- комплексни реаранжмани који обухватају већи број хромозома⁴;

Детекцијом оваквих промена, односно детекцијом **варијација у броју копија** геномских секвенци у ћелији, могу се поредити различите ћелије и открити узроци патогености у ткиву или чак у организму. Један од већих изазова у савременим научним истраживањима представља поређење канцерогених ћелија, са циљем одређивања субклоналних популација⁵, што је битно за различите предиктивне дијагностике и медицинске третмане [18]. Ове ћелије имају често потпуно поремећену гарнитуру хромозома у односу на здраве ћелије, па се не може закључити која ћелија је ћерка мутант, а која је референтна ћелија, а самим тим ни у ком правцу се развија болест⁶. Стога је веома битно да се у агресивним ситуацијама, као што је канцерогенеза, одреди колико укупно има копија геномских секвенци и са ког хромозома свака од копија потиче.

Секција 3.1 има за циљ да представи неке постојеће методе детекције варијација у броју копија. Осим што су неинтуитивне, ове методе користе велики број апроксимација различитих величина, што често доводи до лажно позитивних и лажно негативних резултата. Такође, нису у стању да одреде за

²Дупликације одређеног сегмента молекула ДНК који се у свим анализираним геномима дуплицирају на исти начин

³Дупликације чији се број дуплицираних сегмената молекула ДНК разликује између анализираних генома

⁴Сегмент молекула ДНК у једном геному може бити дуплициран а у другом делетиран

⁵Када једна канцерогена ћелија мутира и тако мутирана ћелија се размножи, читаво њено потомство се назива субклоналном популацијом те ћелије.

⁶Правац развитка болести се може открити на нешто вишем степену, путем дијагностиковања биомаркерима. Нажалост, често се у оваквим ситуацијама може само реаговати на дату медицинску слику неким третманом, али је већ касно за предупређивање болести, нарочито код агресивних типова канцера.

ГЛАВА 3. ДЕТЕКТОВАЊЕ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА ГЕНОМСКИХ СЕКВЕНЦИ

произвољно поравнато читавање⁷ са којег хромозома оно оригинално потиче, што значи да се њиховим коришћењем не могу детектовати узастопне копије неког гена у оквиру истог хромозома.

У поглављима која следе биће приказано да за детекцију копија нису неопходне апроксимације које се користе у постојећим методама, а поврх тога и да је могуће одредити и порекло сваке од копија. За то ће бити коришћен протокол детекције варијација у броју копија који се састоји из две целине:

1. Формирање и анализа архипелага, описани у поглављу; 3.2
2. Детектовање варијација у броју копија на основу формираних острва архипелага, описана у поглављу 3.3;

У овом и у наредном поглављу биће приказане слике добијене алатом *IGV* [19]. *IGV* је алат за визуелизацију геномских секвенци. У овом истраживању ће бити коришћен за визуелизацију мапирања у односу на референтни геном и обележавање регија од интереса на референтном геному. Алат пружа могућност за означавање мапирања бојама, као и њихово груписање. Овај алат је један од најзначајнијих алата коришћених у овом истраживању.

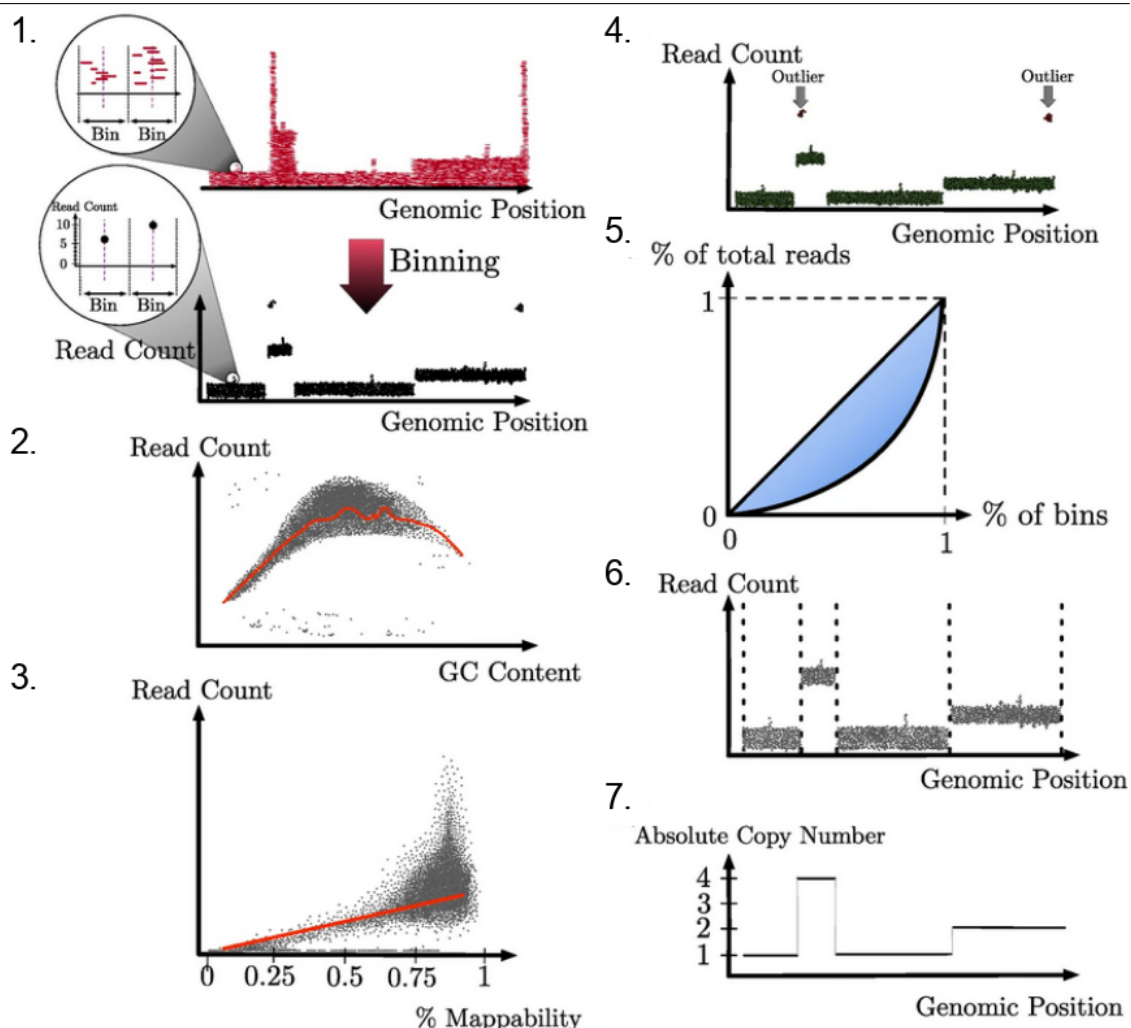
3.1 Постојеће методе за детекцију варијација у броју копија

Постојеће методе користе различите апроксимације дубина поравнања сваке базе. Већина њих прати протокол приказан на слици 3.1 са корацима:

1. Смештање читавања у контејнере (енгл. *bin*) ширине 100bp. Број читавања у сваком контејнеру се рачуна на основу дубине покривености на регији коју заузима контејнер;
2. Креирање тачкастог дијаграма где је на хоризонталној оси приказан GC садржај сваког контејнера, док је на вертикалној оси приказан број читавања из сваког контејнера. Црвеном кривом је представљена регресија;

⁷Постојеће методе не користе инсерте, нити их реконструишу. То значи да простор између два упарена читавања морају некако да апроксимирају. Ово није случај са методом бар-кодиранима, јер она реконструише инсерте и нема потребе за апроксимацијама покривености између два упарена читавања.

ГЛАВА 3. ДЕТЕКТОВАЊЕ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА ГЕНОМСКИХ СЕКВЕНЦИ

Слика 3.1: Протокол детекције варијација у броју копија који користе постојеће методе [20].

3. Апроксимирање мапирања. Потребно је исправити црвену линију са претходног графика како би се смањио број лажно позитивних и негативних читавања;
4. Креирање тачкастог дијаграма где су на хоризонталној оси приказане геномске позиције, а на вертикалној број читавања по контејнеру. Циљ је детектовање елемената ван границе који се елиминишу у следећем кораку;
5. Елиминација елемената ван границе. Крива приказана на графику је Лоренцова крива којом се представља укупан број читавања у свим

контејнерима. За сваки елемент из претходног корака се рачуна Гинијев индекс. Гинијев индекс свих елемената би визуелно био приказан као површина два пута већа од плаве површине приказане на графику. Што је већи индекс елемента, то је већа вероватноћа да је елемент ван границе;

6. Сегментација. Поново се генерише дијаграм као из корака 4, само што се у овом кораку дефинишу јасне границе између различитих сегмената (скупова тачака). Сегментне границе су приказане испрекиданом линијом;
7. Одређивање броја копија. Сваком сегменту се додељује позитиван цео број на основу висине самог сегмента. У случају да је овај број рационалан, заокружује се на већу целобројну вредност;

Две најчешће коришћене методе за детекцију варијација у броју копија су:

- **HMMcopy** [20]: У кораку сегментације се користи НММ (**H**idden **M**arkov **M**odel) приступ. Стања модела одговарају бројевима копија⁸, а прелази између стања одговарају сегментним границама. Локације се реконструишу пратећи путању дијаграма. Мана овог приступа је што захтева интервенцију човека приликом подешавања одређених параметара и што није у стању да оцени број хромозома у секвенцираној ћелији;
- **Ginko** [20]: Користи унапред задату листу лоших контејнера како би сваки контејнер који генерише могао да упореди са листом и евентуално га поправи. Његова највећа предност је уједно и његова највећа мана - предефинисана листа лоших контејнера. Такође, ограничен је само на одређене верзије референтног генома;

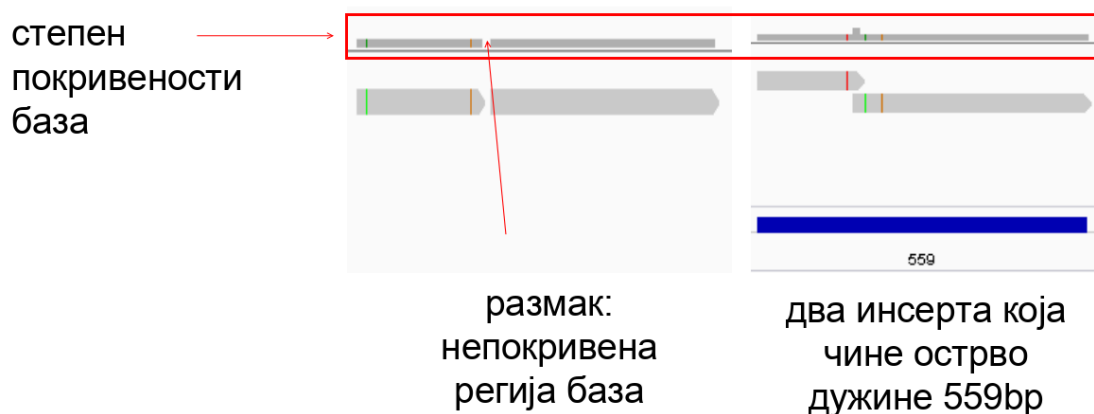
3.2 Архипелази

Приликом поравнања у односу на референтни геном, инсерту се придружује и његова **пројекција**, односно регија на референтном геному коју инсерт покрива својим поравнањем. Таква пројекција представља низ база на референтном геному које тај инсерт покрива. На пример, ако је инсерт поравнат

⁸За једну копију стање се означава као 1, за две копије стање се означава као 2, итд.

ГЛАВА 3. ДЕТЕКТОВАЊЕ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА ГЕНОМСКИХ СЕКВЕНЦИ

на референтном геному на хромозому NC_001133.9, са почетном позицијом 119.441 и крајњом позицијом 119.679, онда је његова пројекција низ база са редним бројевима у интервалу [119.441, 119.679] на NC_001133.9 хромозому. Инсерти својим поравнањима могу да формирају различите групе у односу на позиције на референтном геному. **Острво** је група инсерата чија пројекција не садржи непокривене базе, што је приказано на слици 3.2.

Слика 3.2: Пример групе инсерата која чини острво и пример групе инсерата која не чини острво. Део слике означен црвеним правоугаоником представља базе референтног генома и уједно степен покривености сваке од база инсерта. Обојене вертикалне линије означавају места мутација на инсертима у односу на референтни геном. Приказано у *IGV* алату за визуелизацију мапирања [19], на подацима добијеним из 6Y5j_S37_L001 узорка

Архипелази су групе острва. У својој бити, они су концентрисане групе поравнатих инсерата, односно њихови кластери, као што је показано на слици 3.3. Са слике се може приметити да и архипелаг, као и инсерт и острво, има своју пројекцију на референтни геном, што је приказано дугим испуњеним плавим правоугаоником. Број испод архипелага означава проценат покривености ове регије референтног генома, односно архипелага, поравнатим инсертима. У даљем тексту ће се термин *архипелаг* односити на његову пројекцију. Исто важи и за термин *острво*.

Пројекција архипелага се може представити и уређеном тројком (хромозом, почетна позиција, крајња позиција), која представља координате архипелага на референтном геному. Процес дефинисања оваквих тројки је описан следећим корацима:

ГЛАВА 3. ДЕТЕКТОВАЊЕ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА ГЕНОМСКИХ СЕКВЕНЦИ

Слика 3.3: Пројекција архипелага на референтни геном приказана је плавим правоугаоником. Сваки архипелаг има своју почетну и крајњу позицију на референтном геному, као и проценат покривености. Приказано у IGV алату за визуелизацију мапирања, на подацима добијеним из 6Y5j_S37_L001 узорка.

1. Рачунање координата архипелага се локализује на појединачне хромозоме. Ово значајно убрзава сам процес;
2. На сваком хромозому се одреде **непокривене регије** генома, који представљају неку врсту негатива мапираним инсертима (места са мапираним инсертима представљају позитиве);
3. Први инсерт на хромозому представља почетак првог архипелага. Нови архипелаг настаје, а тренутни се завршава, када се наиђе на непокривену регију дужине веће од 2000bp⁹. Другим речима, размак између два архипелага је минимално 2000bp;
4. Одсецају се делови архипелага који имају преклапања са регијама лошег мапирања у више од 10%⁹;
5. Одбацују се архипелази дужине мање од 1000bp, пошто је то горња граница за дужину инсерта⁹. Задржавање таквих архипелага би значило да је теоретски могуће имати архипелаг од само једног инсерта, што је у супротности са дефиницијом архипелага;
6. Одбацују се архипелази чија је покривеност инсертима мања од 55%⁹;

⁹Овај параметар се експериментално потврђује у лабораторији

ГЛАВА 3. ДЕТЕКТОВАЊЕ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА ГЕНОМСКИХ СЕКВЕНЦИ

Као што је већ поменуто у секцији 2.2, протокол баркодирања секвенцира само таргетиране делове генома. Сваки архипелаг одговара одређеном сегменту молекула ДНК који је таргетирано секвенциран, те тиме мора имати исте основне особине као и референтни геном, под условом да је протокол баркодирања обављен на исправан начин. Особине које користимо за валидацију протокола баркодирања су:

- **процент G и C база:** Процент G и C азотних база у ДНК молекулу (скраћено GC%) указује на стабилност самог молекула ДНК, а код генома пивског квасца износи око 38%. Анализом података добијених из 6Y5j_S37_L001 узорка долази се до следећих резултата:
 - **просек GC% покривених регија за све архипелаге:** 38.65% - рачуна се тако што се издвоји секвенца за сваки инсерт и обједини у заједничку секвенцу која представља покривене регије архипелага. За тако обједињену секвенцу се израчуна GC%;
 - **просек свих просечних GC% за све архипелаге на покривеним регијама:** 38.98% - рачуна се тако што се за сваки инсерт у архипелагу израчуна његов GC%, а онда се израчуна просек таквих добијених вредности;
 - **просек GC% непокривених регија за све архипелаге:** 37.64% - процес рачунања је исти, с тим што се вредности рачунају за рупе уместо за инсерте;
 - **просек свих просечних GC% за све архипелаге на непокривеним регијама:** 38.34% - процес рачунања је исти, с тим што се вредности рачунају за рупе уместо за инсерте;

Просечна вредност ове четири вредности износи 38.04%, што је веома блиско вредности референтног генома.

- **процент покривености мапираним инсертима:** Висок проценат покривености у архипелагу указује на то да ће приликом секвенцирања целог генома највећи број читавања, а затим и инсерата бити исправно мапиран. За узорак 6Y5j_S37_L001, тај проценат износи 76.64%¹⁰. Додатно, ако је библиотека за секвенцирање припремљена на исправан

¹⁰У лабораторији је експерименталним путем утврђено да је 70% доња граница за овај параметар.

ГЛАВА 3. ДЕТЕКТОВАЊЕ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА ГЕНОМСКИХ СЕКВЕНЦИ

начин, проценат инсерата ван архипелага треба да буде веома мали. За узорак 6Y5j_S37_L001, тај проценат износи 1.83%, што је 71 инсерт од укупно 4905 инсерата;

Ако анализа резултата добијених протоколом баркодирања указује на то да је GC% у архипелазима приближно исти као код референтног генома а да је притом сваки архипелаг у великој мери покривен мапираним инсертима, може се стећи висок степен поверења у технологију баркодирања генома. Ово значи да је анализирајући архипелаге могуће валидирати протокол баркодирања, а самим тим је и дата мотивација за прелазак на следећу фазу истраживања: секвенцирање целог генома.

Регије лошег мапирања

Када би се фрагментисао референтни геном на произвољним позицијама и када би се урадило мапирање таквих фрагмената¹¹ у односу на исти тај референтни геном, очекивало би се да такво поравнање буде савршено: праволинијско и без непокривених регија. Међутим, када се тако описан поступак спроведе у дело, откривају се неке регије на којима поравнање није тако савршено као што се очекивало. Такве регије називамо **регије лошег мапирања**. На њима дубина мапирања горепомених фрагмената значајно одступа од дубине мапирања на осталим регионима. Уочена је учестала појава понављајућих секвенци у овим регијама. Регије лошег мапирања су тиме особина самог референтног генома, што значи да не зависе од конкретног узорка. Једна од њих је приказана на слици 3.4.

Распоред непокривених регија у оквиру регије лошег мапирања оставља карактеристичан визуелни отисак, попут оног на слици 3.5.

И регије лошег и регије доброг мапирања се дефинишу уређеном тројком (хромозом, почетна позиција, крајња позиција), где се координате задају у односу на референтни геном. Процес дефинисања регија лошег мапирања у овим терминима је врло једноставан и аналоган је процесу дефинисања архипелага.

За инсерте мапирание на ове регије се не може закључити да ли носе варијације у броју копија, с обзиром на то да је на регијама лошег мапирања дубина

¹¹Овде се под термином фрагмент мисли на малу целину, а не на физички молекул, као што је описано у глави 3.

ГЛАВА 3. ДЕТЕКТОВАЊЕ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА ГЕНОМСКИХ СЕКВЕНЦИ

Слика 3.4: Регија лошег мапирања (розе) наспрам регије доброг мапирања (зелено). На регији лошег мапирања се може приметити велика дубина мапирања, као и појава непокривених регија - рупа. Зелене стрелице показују тенденцију да се мапирање у регијама лошег мапирања простира у дубину, а на регијама доброг мапирања у ширину. На овој слици су читавања добијена фрагментисањем референтног генома, а затим поравната у односу на референтни геном. Плави правоугаоници представљају отисак регије лошег мапирања. Приказано у *IGV* алату за визуелизацију мапирања.

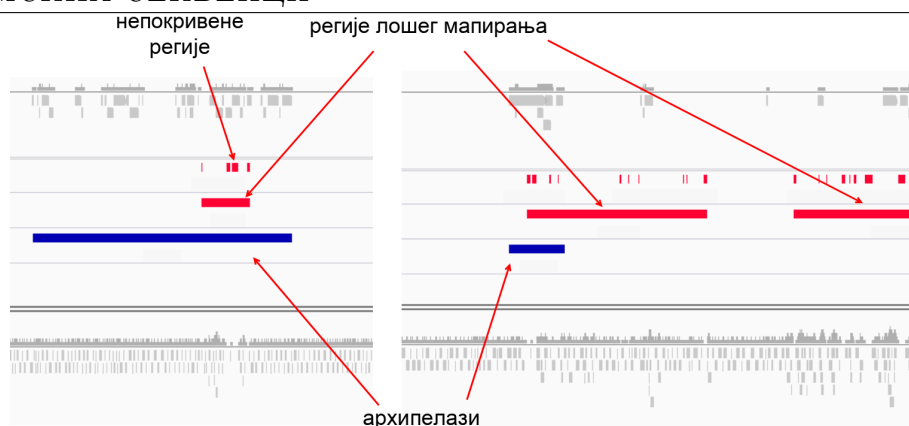

Слика 3.5: Отисак регије лошег мапирања. Бројеви означавају дужину сваке од непокривених регија која учествује у отиску. На слици делује као да неке регије немају придружен број, што је последица начина приказивања елемената у *IGV* алату за визуелизацију мапирања.

мапирања већа него на осталим регијама¹². Сходно томе, архипелазима који се преклапају регијама лошег мапирања на више од 10% своје дужине, биће одсецани делови преклопа са оваквим регијама, као што је приказано на слици 3.6.

¹²О самој вези између дубине и варијација у броју копија биће речи у поглављу 3.3.

ГЛАВА 3. ДЕТЕКТОВАЊЕ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА ГЕНОМСКИХ СЕКВЕНЦИ

Слика 3.6: Преклапање са регијама лошег мапирања. Архипелаг лево неће бити одсечен, а архипелаг десно хоће. Приказано у *IGV* алату за визуелизацију мапирања.

3.3 Процес детекције варијација у броју копија на основу формираних острва и архипелага

Пивски квасац је хаплоидан организам¹³ - има једну копију сваког хромозома. То значи да је очекивана дубина покривања сваке базе једнака један. Свако место наслаганих инсерата, односно место са дубином покривености веће од један, као што је представљено на слици 3.4, представља место варијација у броју копија. Овакав закључак представља и основ идеје о детекцији: траже се сви инсерти који се преклапају, те тиме повећавају дубину покривености одређених база преко један.

Смисао оваквог приступа проистиче из самог начина фрагментисања и таргетирања генома. Како је геном секвенциран таргетирано, постоје тачно два случаја када се два мапирана инсерта могу преклапати (с обзиром на то да су дуплицирати и читавања са лошим квалитетом мапирања одстрањена у процесу реконструкције инсерата):

- инсерти припадају истој копији - дужина преклопа је у том случају 8, 9, или 10 базних парова;

¹³У овом истраживању, додатне копије делова хромозома су додаване вештачким путем приликом припреме за секвенцирање, како би се симулирала патогеност ћелије.

ГЛАВА 3. ДЕТЕКТОВАЊЕ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА ГЕНОМСКИХ СЕКВЕНЦИ

- инсерти припадају различитим копијама - дужина преклопа је различита од отиска транспозазе (свака копија геномских секвенци има очекивано исту секвенцу, тако да ће се све копије мапирати на исто место у односу на референтни геном; на регији на референтном геному која одговара гену са више копија биће примећено више наслаганих инсерата који се преклапају);

Једна од карактеристика добре методе за детекцију јесте једноставност и интуитивност при коришћењу. Најједноставније би било када бисмо могли некако да визуелно симулирамо хромозоме и копије гена на њима и да копије геномских секвенци представимо неким целим бројем и укажемо на њих. Сличан ефекат се постиже коришћењем линеарних алата за визуелизацију геномских секвенци, као што је *IGV*. Поред многобројних опција које пружа својим корисницима, овај алат обезбеђује две врло важне могућности: **бојење мапираних инсерата** на основу етикете која им се додели и **распоредивање инсерата у различите групе** на основу боје која им је додељена. Различите боје би представљале различите копије геномских секвенци. На тај начин је за детекцију копија довољно сваком инсерту доделити одређену етикету која представља боју, па да процес детектовања буде комплетан.

Како би детектовање варијација у броју копија била успешно, неопходно је поставити неколико правила за бојење инсерата, која су наведена по приоритету примене:

1. Додела етикета са бојама инсертима, у даљем тексту бојење, се врши у сваком острву посебно. Већ је речено да тражимо инсерте који се преклапају, а инсерти се могу преклапати само у оквиру острва. Такође, потребно је најпре реконструисати примарну копију неке геномске секвенце, а тек онда реконструисати и остале варијације у броју копија. Ово се постиже управо доделом увек исте боје првом инсерту у острву.;
2. Као што је већ објашњено, два инсерта који се преклапају припадају различитим молекулима, па се и различито боје. Овде је битно пазити на инсерте који се преклапају на 8, 9 и 10bp. Они представљају такозвани **отисак транспозазе**, односно реферишу на места на молекулу ДНК за која се транспозаза везала, а затим и пресекала сам молекул. То значи да инсерти који имају преклоп на 8, 9 или 10bp припадају истом молекулу, односно истој копији, па такве инсерте бојимо истом бојом.

ГЛАВА 3. ДЕТЕКТОВАЊЕ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА ГЕНОМСКИХ СЕКВЕНЦИ

Овај механизам рада транспозазе је већ објашњен у одељку 2.2, у кораку тагментације;

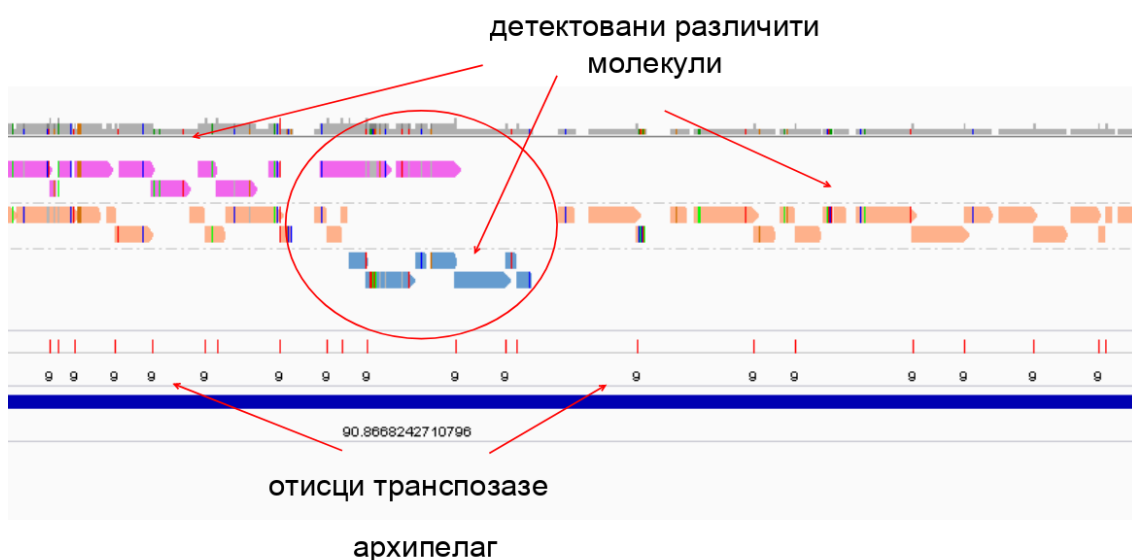
3. Бојење дуж хромозома је **похлепно**. То значи да покушавамо што више инсерата да доделимо већ постојећим молекулима. То има смисла ако се узме у обзир да се додатна копија не може назвати варијацијом, ако се најпре не зна која је примарна копија. Ово је упоредиво са постојећим методама којима су за детекцију потребни подаци из додатне валидационе ћелије како би утврдили шта јесте варијација у броју копија, а шта није. За разлику од тих метода, овде није потребно позивати се на другу ћелију. Ово правило се користи када је потребно одлучити да ли је неопходно генерисати нову боју за бојење текућег инсерта, или се он може обојити неком од већ постојећих боја;
4. Бојење почива на **принципу блискости** између инсерата: што су два инсерта ближе поравната један другом у односу на референтни геном, то је већа вероватноћа да потичу с истог молекула. Овај принцип проистиче из начина припреме библиотеке за секвенцирање и експериментално је потврђен у лабораторији. Ово правило је уједно и природна допуна претходног правила. Ако је применом претходног правила донета одлука о томе да се инсерт бојим неком већ постојећом бојом, неопходно је одлучити којом. Ту на снагу ступа принцип блискости који каже да се инсерт боји бојом једног од његових претходника који му је најближи, а с којим се не преклапа;

Исправност оваквог приступа бојењу лежи у чињеници да бојење различитом бојом почива на принципу детектовања промене дубине на острву. Све тренутне одобрене методе почивају на овом приступу, те њега није потребно посебно доказивати, већ је довољно позвати са на доказе већ поменутих метода.

На слици 3.7 је приказан један пример бојења, односно детекције различитих копија. Са слике се јасно види смисао принципа похлепног бојења - најбројнији су инсерти који су обојени наранџастом бојом. Тиме је најпре формирана примарна копија, а остале се сматрају секундарним у односу на њу. Може се приметити да у средишњем делу слике постоји размак између инсерата обојених наранџастом бојом и да би се инсерти обојени плавом бојом уклопили лепо у ту празнину када би били обојени наранџастом бојом.

ГЛАВА 3. ДЕТЕКТОВАЊЕ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА ГЕНОМСКИХ СЕКВЕНЦИ

Међутим, са слике 3.8 се види да се инсерти 4 и 5 преклапају на броју база различитом од 8, 9, 10bp. У лабораторији је потврђено да су ове ситуације последица дубине секвенцирања¹⁴ и да би се празнине попут ове попуниле инсертима када би дубина секвенцирања била већа.

Слика 3.7: Визуелна детекција варијација у броју копија. Примарна копија је означена наранџастом бојом, а остале боје представљају додатне копије. Приказано у IGV алату за визуелизацију мапирања.

Слика 3.8 представља увеличану регију означену на слици 3.7. Пошто је референтни молекул конвенцијом овог истраживања означен наранџастом бојом, први инсерти у сваком острву бојимо том бојом. Ово је директна примена правила 1, а имплицитна примена принципа похлепности (правило 3). Следећи поравнат на референтни геном је инсерти са редним бројем 2, пошто су инсерти сортирани по почетној позицији поравнања у односу на референтни геном. Он се преклапа са инсертом 1. на броју базних парова који је већи од дужине отиска транспозазе, па се боји другом бојом. Затим, следе инсерти 3. и 4. који се боје истом бојом као 1. јер се преклапају на 9bp, што је директна примена правила 2. Инсерти 5. се преклапа и са 4. и са 2. на броју базних парова различитих од 8, 9, 10 па се боји новом бојом. Инсерти 6. се преклапа на 9bp са 5. па се и он боји плавом бојом. Инсерти 7. се преклапа са 6. на броју базних парова различитих од 8, 9, 10, па се не може обојити

¹⁴Дубина секвенцирања се израчунава као $d = LN/G$, где је L просечна дужина читавања, N је укупан број читавања, а G је дужина генома [21].

ГЛАВА 3. ДЕТЕКТОВАЊЕ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА ГЕНОМСКИХ СЕКВЕНЦИ

плавом бојом. Дакле, треба га обојити или наранџастом, или розе бојом или увести нову. Због принципа похлепности нећемо уводити нову боју, већ ћемо одабрати наранџасту или розе, јер се 7. не преклапа на броју базних парова различитих од 8, 9, 10 ни са једним инсертом обојеним од те две боје. Ту на снагу ступа принцип блискости, који каже да се у случају одабира већ постојеће боје инсерта боји бојом оног инсерта који му је најближи а с којим се не преклапа. У овом случају то је розе, па се инсерт 7. боји розе бојом. Даље се бојење врши по претходно објашњеној процедури.

Слика 3.8: Принципи бојења. Инсерти су означени у редоследу којим се поравнавају у односу на референтни геном. Црвени правоугаоници и бројеви испод њих означавају места преклапања инсерата на 9bp, односно отисак транспозазе. Приказано у *IGV* алату за визуелизацију мапирања.

Слике 3.7 и 3.8 су добијена читавањем датотека *6Y5j_inserts_d_cnv_visual_sorted.bam*, *6Y5j_inserts_d_filtered_overlaps_8_9_10.bed* и *6Y5j_inserts_d_archipelago_call_2000_coverage.bed* у *IGV* алат. Датотеке су јавно доступне на *github* репозиторијуму [1].

Овим је показано да је могуће детектовати варијације у броју копија у подацим добијеним техником баркодирања генома. У наредној глави биће описан развој ове методе у програмском језику *Python*.

Глава 4

Имплементација методе за детекцију варијација у броју копија

Циљ развоја методе за детекцију варијација у броју копија је да пружи подршку биохемичарима и дијагностичарима у лабораторији који се баве дијагностиком или даљим развојем технике баркодирања. Сходно томе, она мора бити довољно **једноставна** за разумевање и употребу, али и **ефикасна**, јер је предвиђена да барата са великим количинама података. Такође, веома је битно да је **лако доступна** и **униформна** за све кориснике. У даљем тексту биће приказано како ова метода испуњава поменуте захтеве, најпре кроз опис коришћених алата и библиотека програмског језика *Python*, а затим и кроз увид у програмске модуле методе.

4.1 Подршка у виду постојећих биоинформатичких алата

Ради бољег разумевања програмских модула за подршку методе детекције варијација у броју копија, најпре је потребно објаснити који су алати коришћени за развој методе и пратећих модула. Метода је развијана на *Ubuntu* оперативном систему, а програмски модули су компатибилни са оперативним системима из фамилије *UNIX* система. За програмски језик је изабран програмски језик *Python* пре свега због своје широке распрострањености у

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

онда се у анализи података користе две упарене датотеке уместо једне. Ознака за почетак читавања је карактер @, иза којег следи идентификатор читавања. Ако су читавања упарена, онда је ово име исто за оба упарена читавања у обе упарене датотеке. Затим следи знак '+', који је ознака да се у следећем реду налази низ оцена квалитета секвенцирања за сваку од база секвенце читавања. Садржај датотеке је приказан на слици 4.2;

```
@M02294:61:000000000-CM7ND:1:1101:16527:1732 1:N:0:37
TACCTGTACGTTACGCCATTGCAGCGTCACAGTCACGCAGACGTTCTGCCGCCACTTTGCTGTTTAAATACCTGAACA
+
CCCCFGGCF7EFG8E,EC@EF9<, ,C+,8,8, , ;C,C7E7++;+C, ; , ,6,+++8:CC,9E,<C, , ,C,<69, ,69,
```

Слика 4.2: Приказ садржаја *fastq* датотеке.

- **sam** и **bam** [24]: Датотеке које садрже информације о поравнањима читавања или инсерата на референтни геном. Осим информације о позицијама поравнања, ове датотеке носе и додатне информације попут квалитета поравнања, броја успешних погодака у односу на референтни геном, као и о броју индела. Ови типови датотека су детаљно објашњени у поглављу 2.2;
- **bed** [25]: Датотека која садржи информације о пројекцијама на референтни геном. Пројекције су детаљно објашњене у поглављу 3.2. Користи се за праћење позиција мапираних података у односу на референтни геном. Формат је веома користан када се раде филтрирања позиција података, или када је потребно приказати места поравнања податка који носе одређену особину. Обавезне колоне редом представљају: секвенцу на референтном геному на коју се врши поравнање, почетну позицију поравнања и крајњу позицију поравнања. Остале колоне су опционе и носе додатне информације о координатама које су представљене у прве три колоне. На овој слици су представљене координате архипелага са додатном колоном која носи информацију о покривености архипелага. Формат је приказан на слици 4.3;

Алати и библиотеке

За сада су модули за детекцију варијација у броју копија доступни само за кориснике оперативних система из фамилије *UNIX* система. Такође, кори-

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

```
NC_001137.3>7040> 19293> 81.99624581735085
NC_001137.3>23118> 27230> 82.85505836575875
NC_001137.3>126265> 135603> 82.53373313343329
NC_001137.3>192876> 196103> 73.34986055159591
NC_001136.10> 19834> 31375> 82.54917251537995
NC_001136.10> 236840> 242703> 90.60208084598328
NC_001136.10> 320733> 331536> 65.79653799870407
NC_001136.10> 373319> 387988> 73.04519735496625
NC_001136.10> 540257> 542733> 87.52019386106623
NC_001136.10> 626302> 632905> 93.27578373466606
NC_001136.10> 695389> 702380> 91.64640251752253
NC_001136.10> 743680> 755666> 66.37744034707158
NC_001136.10> 763129> 775659> 63.91859537110934
NC_001136.10> 798487> 802756> 63.457484188334504
```

Слика 4.3: Приказ садржаја *bed* датотеке.

сник мора имати инсталирану барем верзију 3.6 програмског језика *Python* и барем *Java8*, као и следеће алате и библиотеке:

1. **bowtie2** [16]: Алат за поравнање читавања на референтни геном. Носи епитет веома брзог и ефикасног алата, који је у стању да подржи неколико глобалних и локалних метода поравнања и кратких и дугих читавања. Најбоље резултате даје приликом поравнања секвенци 50 до 100bp на велике геноме. Приликом развоја методе коришћена је верзија 2.3.4.1. Алат је доступан и за *Windows* оперативне системе;
2. **samtools** [26]: Алат за рад са датотекама које чувају информације о поравнањима на референтни геном. Кориснику пружа мноштво опција за претрагу, обједињавање, индексирање и анализу поменутих датотека. Како би у раду са великом количином података био ефикасан, писан је у програмском језику *C*. Приликом развоја методе коришћена је верзија 1.7. Алат је доступан само за оперативне системе који припадају фамилији *UNIX* оперативних система;
3. **bedtools** [27]: Алат за рад са датотекама које чувају информације о геномским интервалима (*bed* датотеке). Често га називају биоинформатичким „швајцарским ножем геномске аритметике”, јер омогућава корисницима да раде сортирање, пресек, обједињавање, пребројавање и рачунање статистика геномских интервала, али и још много тога. Писан је већином у програмским језицима *C* и *C++*. Приликом развоја

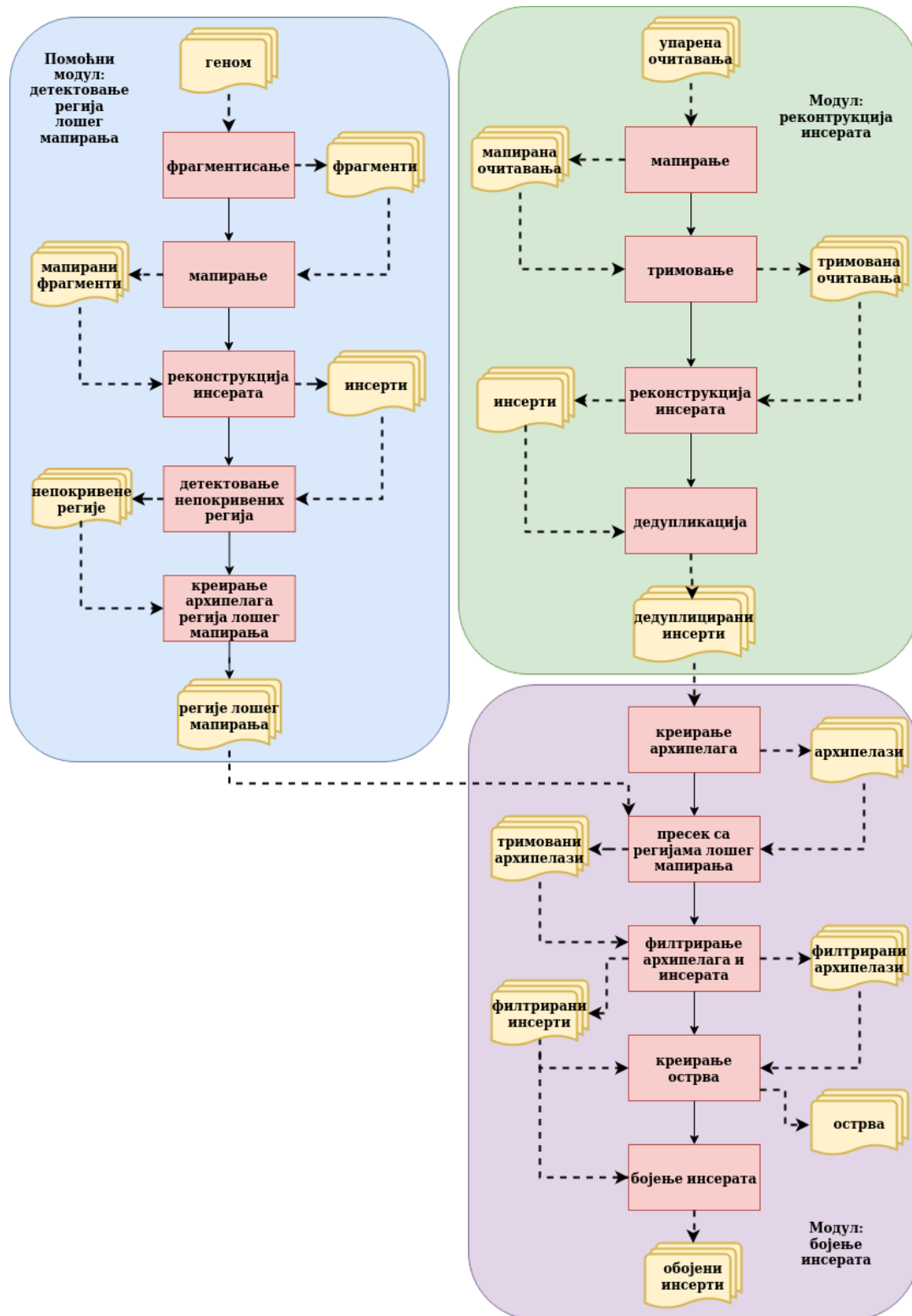
методе коришћена је верзија v2.26.0. Алат је доступан само за оперативне системе који припадају фамилији *UNIX* оперативних система;

4. **pysam** [28]: Модул програмског језика *Python*, који се користи за рад са *sam* датотекама, које садрже поравнања кратких читавања. Модул је креиран као омотач око алата *samtools*, чему дугује своју ефикасност. Приликом развоја методе коришћена је верзија v0.16.01. Модул је доступан само за оперативне системе који припадају фамилији *UNIX* оперативних система;
5. **pyfaidx** [29]: Модул програмског језика *Python* који се користи за рад са геномским датотекама. Почива на раду *samtools*-ове функције *faidx*, чији је задатак да индексира геномску датотеку. Индекси су показивачи на различита места у геномској датотеци и значајно убрзавају операције за рад са геномским подацима. Приликом развоја методе коришћена је верзија v0.5.9.1. Модул је доступан и за *Windows* оперативне системе;
6. **Integrative Genomics Viewer** [19]: Ефикасан, интерактиван алат за визуелизацију и истраживање геномских података. Једноставан је за коришћење и подржава флексибилну интеграцију геномских података. Доступан је у виду десктоп и веб апликација, а подржава више платформи, с обзиром на то да је писан у програмском језику *Java*. Да би се могао користити, на оперативном систему мора бити инсталирана барем *Java8*. Приликом развоја методе коришћена је верзија 2.7. Алат је доступан и за *Windows* оперативне системе;

4.2 Организација модула

Постоје два главна модула који се могу покретати независно један од другог: модул за **реконструкцију инсерата** и модул за **детекцију варијација у броју копија**, као што је приказано на слици 4.4. Модулу за детекцију броја копија придодат је помоћни модул за генерисање регија лошег мапирања. Имплементација препознавања регија лошег мапирања издвојена је у засебан помоћни модул зато што су регије лошег мапирања директно у вези са референтним геномом и независне су од самог узорка који се испитује. Због тога је помоћни модул потребно покренути само једном, независно од узорка. Оба главна модула садрже конфигурациону *json* датотеку, помоћу које се

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ
ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

Слика 4.4: Организација модула. Пуне стрелице приказују редослед корака, а испрекидане ток података.

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

главној скрипти у модулу прослеђују директоријуми који садрже податке о различитим узорцима. Главне скрипте оркестрирају даљи редослед позива одређених модула и токове података. Рачунарска имплементација методе је доступна на захтев.

Модул за реконструкцију инсерата

Модул се покреће позивом из командне линије:

```
$ ./reconstruction.py config.json
```

Модул прати основне кораке неопходне за реконструкцију инсерата, објашњене у глави 2.2:

1. мапирање упарених читавања;
2. тримовање;
3. реконструкција инсерата;
4. дедупликација инсерата;

Конфигурациона датотека, осим што прослеђује путање до података о секвенцираним узорцима, такође обезбеђује и подешавање опционих параметара. На пример, у случају да корисник већ има датотеке са поравнатим читавањима за које жели да реконструише инсерте и није му потребно ново поравнање, он покретање процеса поравнања може прескочити подешавањем одговарајућег конфигурационог параметра. Пример конфигурационе датотеке приказан је на слици 4.5.

Мапирање упарених читавања

За мапирање читавања коришћен је алат *bowtie2*, описан у поглављу 4.1. За сваки алат који ради мапирање, па и за *bowtie2*, неопходно је индексирати геном. Индексирање је поступак креирања неколицине индекс датотека које садрже показиваче на различита места на референтном геному. Приликом мапирања читавања, мапер не користи датотеку која садржи референтни геном, већ само индекс датотеке, како би сам процес поравнања био што ефикаснији. То се постиже следећим позивом из командне линије, којем се

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

```
{"samples":
  >> [
  >>   {"6Y5j":{"alignment_mode":"ON",
  >>     >> "trimming_mode":"ON",
  >>     >> "alignment_command_line" : "bowtie2-build reference/Yeast.fna reference/
  >>       bowtie2_index
  >>                                     | bowtie2 -X 1000 -p 8 -x reference/bowtie2_index
  >>                                     -1 6Y5j/6Y5j_S37_L001_R1_001.fastq.gz -2 6Y5j/
  >>                                     6Y5j_S37_L001_R2_001.fastq.gz -a",
  >>     >> "initial_bam": "6Y5j/6Y5j_S37_L001.bam"}}
  >> ],
"reference_genome": "reference/Yeast.fna"}
```

Слика 4.5: Пример конфигурационе датотеке. Реконструкција се врши над подацима добијеним секвенцирањем узорка 6Y5j_S37. Опционе функционалности се подешавају постављањем одређеног параметра на ON/OFF

прослеђује датотека генома који се индексира и путања до директоријума у којем ће ти индекси бити сачувани:

```
$ bowtie2-build reference/Yeast.fna reference/bowtie2_index
```

Затим се покреће сам алат који врши поравнање командом²:

```
$ bowtie2 -X 1000 \\ максимална величина инсерта
-p 8 \\ број нити
-x reference/bowtie2_index
-a \\ хватање секундарних места поравнања
\\ парови читавања
-1 6Y5j/6Y5j_S37_L001_R1_001.fastq.gz
-2 6Y5j/6Y5j_S37_L001_R2_001.fastq.gz
```

Резултат овог корака смешта се у датотеку са називом *iteuzorka.bam*, која садржи поравната читавања у односу на референтни геном.

Тримовање

Алат који изводи процес поравнања је у стању да препозна секвенце PCR адаптера које су прикачене у процесу тагментације на фрагмент. Међутим, некад може да се деси да алат пропусти да детектује такве адаптере. Корак

²Прослеђивањем параметра -а, омогућује се хватање секундарних места мапирања за читавања који се могу мапирати на више места. Иако у овом истраживању нису коришћена секундарна поравнања, остављена је и та могућност.

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

тримовања обезбеђује њихову детекцију и одстрањивање. Техника баркодирања користи секвенцу AAGAGACAG на крају 5' фрагмента, а CTGTCTCTT на крају 3' фрагмента. Експериментално је утврђено да у највећем броју случајева остану неодстрањене само CAG секвенце на 5' крају читавања и CTG секвенце на 3' крају читавања, као на слици 4.6. Овакве делове секвенце PCR адаптера прикачене на читавања називамо **PCR ожиљци**. Детектују се тако што се из секвенци читавања изолују прве (последње) три базе. Ако се таква секвенца, која одговара PCR ожиљку, разликује у односу на секвенцу на референтном геному, одстрањује се из читавања. Уколико ожиљци не би били одстрањени, могли би да утичу на дужину преклапања између два инсерта и тиме би долазило до грешака приликом детекције варијација у броју копија. Ово се постиже коришћењем библиотеке *pysam* за приступање читавањима и креирање нових читавања и библиотеке *pyfaidx* за приступање секвенцама на геному са унапред задатим геномским интервалима. Резултат овог корака је датотека с називом *imeuzorka_trimmed.bam* са тримованим, упареним читавањима.

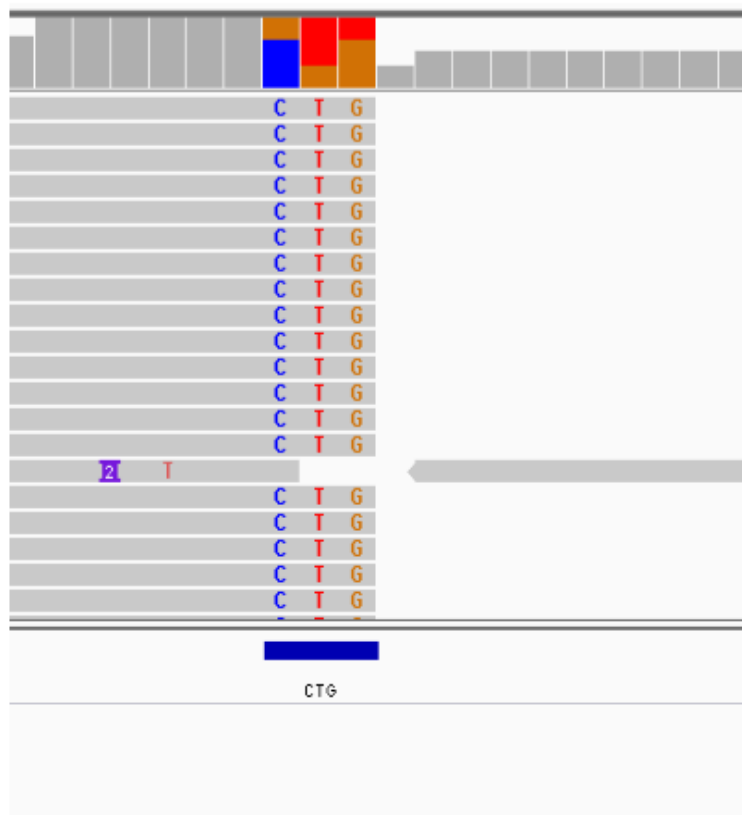
Реконструкција инсерата

У овом кораку, по којем читав модул носи име, одвија се реконструкција инсерата на основу принципа објашњених у поглављу 2.2. Корак се извршава коришћењем библиотеке *pysam* за приступ читавањима. Резултат корака реконструкције се чува у датотеци *imeuzorka_inserts.bed*, уместо у датотеци *bam* формата, како би се ефикасно извео корак дедупликације.

Дедупликација реконструисаних инсерата

Пошто је неопходно уклонити не само апсолутне, него и дупликате по почетној и крајњој позицији, није коришћен ниједан постојећи алат за дедупликацију, већ се процес извршава позивом *sort* алата командне линије. Како би се дедупликација над инсертима из претходног корака обавила у складу са принципима описаним у поглављу 2.2, примењује се команда:

```
$ sort -k6,6rn                \\ 1
| sort -k2,2 -k3,3n -k4,4n -u \\ 2
| sort -k1,1nr                \\ 3
| sort -k2,2 -k3,3n -u        \\ 4
```

Слика 4.6: PCR ожиљак на 3' крају читавања. Приказано у *IGV* алату за визуелизацију мапирања

```
| sort -k1,1nr           \\ 5
| sort -k2,2 -k4,4n -u  \\ 6
| sort -k2,2 -k3,3n     \\ 7
```

Команда прима датотеку са реконструисаним инсертима у коју је на почетку уметнута колона која означава дужину сваког инсерта. Први ред означава да се датотека сортира по скору квалитета мапирања, чиме се постиже да се у случају дупликата једнаких по почетној и крајњој позицији задржава онај са већим квалитетом мапирања. Други, четврти и шести ред обезбеђују уклањање дупликата, а трећи и пети да се између два дупликата одабере дужи. Седми ред обезбеђује сортирање у односу на почетну позицију поравнања, а затим и односу на хромозом.

Резултат овог корака смешта се у датотеку с називом *imeuzorka_inserts_d.bed*. Коначна резултујућа *bam* датотека се креира коришћењем *pysam* библиотеке, која сваки инсерт посматра као објекат којем се прослеђују атрибути из да-

тотеке *imeuzorka_inserts_d.bed*.

Модул за детектовање варијација у броју копија

Модул се позива командом

```
$ ./cnv_detection.py config.json
```

и састоји из следећих логичких целина, у складу са описом методе детекције у поглављу 4.2:

1. детектовање архипелага;
2. пресек са регијама лошег мапирања;
3. филтрирање архипелага и инсерата;
4. детектовање острва;
5. бојење инсерата;

Детектовање архипелага

За детектовање архипелага, потребно је најпре креирати непокривене регије што се постиже командом:

```
$ bedtools complement  
-i imeuzorka_inserts_d.bed  
-g indeks_fasta_datoteke  
> imeuzorka_inserts_d_uncovered_regions.bed
```

Почетком архипелага сматра се почетак првог инсерта у том архипелагу, а крајем архипелага крај последњег инсерта у том архипелагу. Како се непокривене регије сматрају негативима инсерта, архипелази се могу наћи међусобним поређењем непокривених регија. Тиме би почетак архипелага био крај непокривене регије која му претходи, а крај архипелага би био почетак непокривене регије која му следи, што је приказано на слици 4.7.

Крећући се дуж референтног генома од непокривене до непокривене регије, наилазак на регију једнаку или већу од 2000bp означава почетак новог архипелага, што је приказано следећим кодом:

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

Слика 4.7: Почетак и крај архипелага у односу на позиције непокривених регија које му претходе и следе. Приказано у *IGV* алату за визуелизацију мапирања

```
def create_archipelagos():  
    for contig in gap_map.keys():  
        # we want to focus on one contig at the time  
        gaps_on_contig = gap_map[contig]  
  
        arch_start = -1  
        arch_stop = -1  
  
        # find starting gap  
        gap_start = 0  
  
        arch_start = gaps_on_contig[gap_start].stop  
        arch_stop = gaps_on_contig[gap_start+1].start  
  
        for i in range(gap_start+1, len(gaps_on_contig)-1):  
            # if current gap is >= 2000bp  
            # we can begin the new archipelago  
            if gaps_on_contig[i].length >= MAX_GAP:  
                arch_stop = gaps_on_contig[i].start  
  
                archipelago = Interval(  
                    contig, arch_start, arch_stop)  
                archipelago_array.append(archipelago)
```

```
        arch_start = gaps_on_contig[i].stop
    else:
        arch_stop = gaps_on_contig[i+1].start
    # for the last one
    last_gap = gaps_on_contig[-1]
    arch_stop = last_gap.start
    archipelago = Interval(contig, arch_start, arch_stop)
    archipelago_array.append(archipelago)

return
```

Резултат корака детектовања архипелага се чува у датотеци под називом *imeuzorka inserts_potential_archipelagos_2000.bed*. Ово још увек није коначан облик архипелага садржаних у поменутој датотеци. Потребно је филтрирати их у односу на регије лошег мапирања и покривеност.

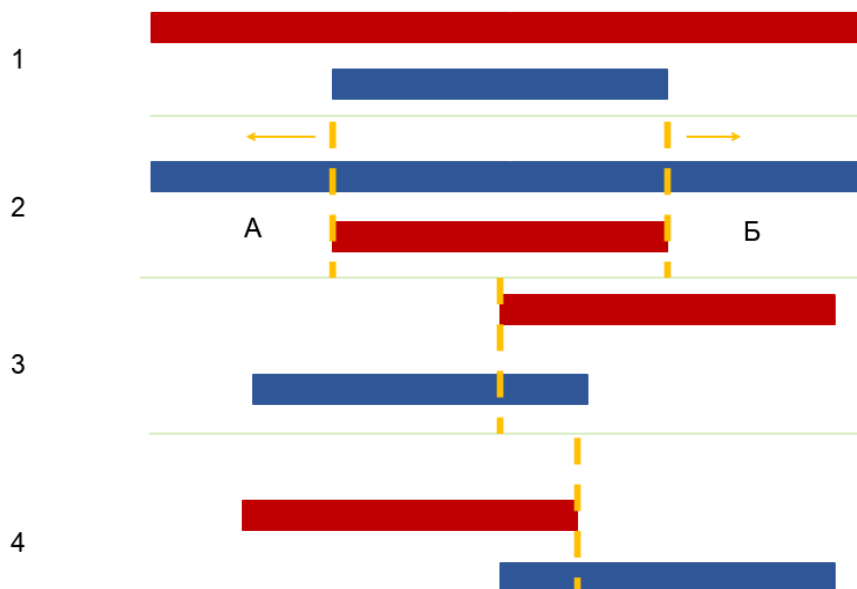
Пресек са регијама лошег мапирања

И овај корак као и претходни користи информације о непокривеним регијама на референтном геному. Четири могућа случаја преклапања архипелага са регијама лошег мапирања су приказана на слици 4.8. У првом случају, архипелаг се сасвим одбацује јер потпуно упада у регију лошег мапирања. У осталим случајевима, одсецање архипелага се врши ако се преклапа са регијом лошег мапирања на више од 10%.

У другом случају са слике, потребно је поделити га на архипелаге А и Б. Почетак архипелага А остаје исти као почетак старог архипелага, а крај архипелага Б остаје исти као крај старог архипелага. Мора се водити рачуна да се не одсече архипелаг на месту где је поравнат неки инсерт (односно по средини инсерта). Пошто се користимо информацијама о непокривеним регијама уместо о инсертима, потребно је пронаћи први размак који претходи инсерту који се налази на месту пресека. Почетак тог размака ће бити крај архипелага А. Ситуација за архипелаг Б се решава супротно: потребно је пронаћи први размак након инсерта који се налази на месту пресека и његов крај. Крај тог размака ће бити почетак архипелага Б. Како би се овај процес обавио што ефикасније, смештање непокривених регија у оквиру одговарајућег архипелага се постиже бинарном претрагом, која је имплементирана у *bisect*

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

модулу програмског језика *Python*. Трећи и четврти случај су подслучајеви другог, па се решавају на аналогно.

Слика 4.8: Случајеви преклапања регије лошег мапирања и архипелага.

Филтрирање архипелага и инсерата

Ови процеси су описани детаљно у поглављу 3.3. Процент покривености архипелага се рачуна као $100 \cdot (N_{nepokrivene} / N_{arhipelag})$, где је $N_{nepokrivene}$ укупна дужина свих непокривених регија на архипелагу, а $N_{arhipelag}$ дужина читавог архипелага. Укупна дужина свих непокривених регија се рачуна тако што се саберу све дужине непокривених регија које упадају у интервал архипелага. Смештање непокривених регија у оквиру одговарајућег архипелага се постиже бинарном претрагом, која је имплементирана у *bisect* модулу програмског језика *Python*. Задржавају се само они архипелази који имају покривеност барем 55%³. Датотека са коначним скупом архипелага који настају као резултат овог корака назива се *imeuzorka_inserts_d_archipelago_call_2000.bed*.

³Иако је у секцији 3.2 представљено да је пожељно да сви архипелази имају покривеност већу од 70%, у лабораторији је одлучено да се приликом истраживања задрже и они чија је покривеност између 55% и 70%. Подаци добијени из оваквих архипелага служе лабораторији као повратна информација о томе како би требало унапредити библиотеку за секвенцирање.

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

Филтрирање инсерата подразумева издвајање само оних инсерата који припадају неком архипелагу. Смисао овог корака лежи у томе што се боје само инсерти који припадају неком архипелагу, односно регији за коју може да се закључи да ли постоји варијација у броју копија или не. Резултат се чува у датотеци с називом *imeuzorka_inserts_d_filtered.bed*.

Детектовање острва

Архипелази су у глави 3.2 представљени као групе острва инсерата, па би према томе било логично да је за детектовање архипелага неопходно најпре детектовати и острва. Међутим, по својој дефиницији они имају заједничке особине: они су интервали на референтном геному (пројекције) и оба зависе од размака између инсерата. Једина разлика је у томе што за детектовање острва не постоји захтев за минималном раздаљином од 2000bp (као код архипелага). Сасвим је довољно детектовати непокривену регију произвољне дужине, односно регију на којима је дубина покривености базе 0. Резултат се чува у датотеци с називом *imeuzorka_inserts_d_islands.bed*.

Бојење инсерата

Бојење инсерата одвија се у складу са принципима из поглавља 3.3. По-ступак је приказан следећим псеудо-кодом:

```
begin
  // mapa koja cuva koordinate poslednjeg inserta
  // koji je obojen tom bojom
  color_map = {
    color : last_insert_colored_with_that_color=null
  }
  // inserti moraju biti sortirani po
  // koordinati pocetka poravnanja
  // pocinjemo sa primarnom kopijom
  molecules_in_island = 1
  for insert in island of sorted inserts:
    // pohlepni prinicip:
    // prvi insert u ostrvu se uvek boji prvom bojom
    if first_in_island == True:
```

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ
ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

```
    insert.color(1)
    color_map[1] = insert
else:
    // ako se insert i njegov prethodnik
    // preklapaju na 8, 9, ili 10 baza
    // bojimo ih istom bojom
    if insert.overlaps(previous) on (8, 9, 10)
        insert.color(previous.color)
        color_map[previous.color] = insert

    // ako se ne preklapaju istom bojom
    // treba naci neki od prethodnika
    // s kojim se preklapa na 8, 9, 10
    // ili onaj koji mu je pozicijom poravnanja najblizi
    // i obojiti ih istom bojom
    elif insert.overlaps(previous) on !(8, 9, 10) \
or there is gap between them:
        min_distance = 'inf'
        nearest_color = null
        for color in color_map:

            // ako se preklapaju na 8, 9, 10
            // oboj ih istom bojom
            if insert.overlaps(color.insert) on (8, 9, 10):
                insert.color(color.insert)
                color_map[color] = insert
            // ako nema preklapanja
            // mogu se obojiti istom bojom
            else if !insert.overlaps(color.insert):
                if distance(insert, color.insert) < min_distance:
                    min_distance = distnce
                    nearest_color = color
                    non_overlap_condition = True
end for
```

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

```
// ako se naislo na insert s kojim se trenutni ne preklapa
// i koji mu je najblizi od svih inserata
// obojenih istom tom bojom
// oboj ih istom bojom
if non_overlap_condition == True:
    insert.color(nearest_color)
    color_map[nearest_color] = insert
// inace se mora obojiti novom bojom
// ovo je mesto detekcije nove kopije
else:
    // detektovali smo novi molekul
    molecules_in_island += 1
    new_color = generate_new_color
    insert.color(new_color)
    color_map[new_color] = insert

end for
end
```

Пре почетка бојења неопходно је сортирати инсерте по почетној позицији поравнања у односу на референтни геном. Први инсерт у острву се увек боји истом бојом, чиме се поштује принцип похлепности. Затим се пореде међусобно инсерти. У случају да се преклапају на 8, 9, или 10bp, боје се истом бојом, пошто припадају истом молекулу. Ако се преклапају на броју базних парова који се разликује од отиска транспозазе (или ако се не преклапају уопште⁴), потребно је проверити да ли постоји неки од претходних инсерата с којим се не преклапа (или преклапа на дужини отиска транспозазе). Тада је потребно обојити их истом бојом. Овим се поштује принцип блискости. У случају да такав инсерт не постоји, значи да је детектована нова копија. За такав инсерт, који припада новој копији, потребно је генерисати нову боју и обојити га том бојом. Резултат овог корака се чува у датотеци с називом

⁴Инсерти се обрађују у редоследу по ком су сортирани и увек се пореди текући са претходним. У ситуацији у којој се претходни и текући не преклапају, могло би се закључити да је овде потребно применити принцип блискости. Али, могуће је да постоји неки од претходних инсерата који је дужи од директног претходника текућег инсерта, који се са текућим преклапа на 8, 9, 10bp. Тиме инсерти који припадају истом молекулу не би били обојени истом бојом.

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

imeuzorka_inserts_d_cnv_visual_sorted.bam. У датотеци *imeuzorka_color.bed* се чува податак о томе колико у свако острву има детектованих молекула.

Ефикасност овог поступка лежи у два кључна одсецања простора претраге:

1. **инсерти су сортирани** и довољно је поредити само суседе, уместо сваког са сваким;
2. **користи се мапа бојења**: она чува редни број за сваку боју и координате последњег инсерта у текућем острву који је бојен том бојом. Редни број боје се додељује приликом креирања сваке боје. Боје се генеришу на случајан начин, осим прве боје у структури. Она је увек наранџаста, по конвенцији. То значи да се примарној копији увек додељује прва боја из структуре, а последња боја у оваквој структури одговара последњој⁵ детектованој копији у острву. У случајевима када је потребно вратити се уназад и пронаћи најближи инсерт који се не преклапа са тренутним, није потребно пролазити кроз читаво острво уназад и проверавати све инсерте. Довољно је проћи кроз мапу и покупити последње обојене инсерте;

Детектовање регија лошег мапирања

Пошто су регије лошег мапирања директно у вези са референтним геномом, а не са узорком који се обрађује, овај модул је издвојен од осталих као помоћни. Резултат се чува у датотеци *bad_mapping_archipelagos.bed*. Процес се састоји из следећих корака:

1. фрагментисање референтног генома на случајно одабраним местима⁶ и креирање упарених читавања;
2. покретање процеса мапирања над фрагментима добијеним из претходног корака;
3. реконструкција инсерата на основу мапираних упарених читавања из претходног корака;

⁵ Последња у редоследу акција доделе у острву, а не последња у смислу позиције поравнања на референтни геном.

⁶ На захтев лабораторије, приликом фрагментисања се на почетак сваког фрагмента 5' додаје секвенца од девет базних парова која је иста као секвенца краја претходног фрагмента 3', како би се симулирао рад транспозазе.

4. детектовање непокривених регија на основу резултата мапирања из претходног корака;
5. детектовање архипелага на основу непокривених регија детектованих у претходном кораку;

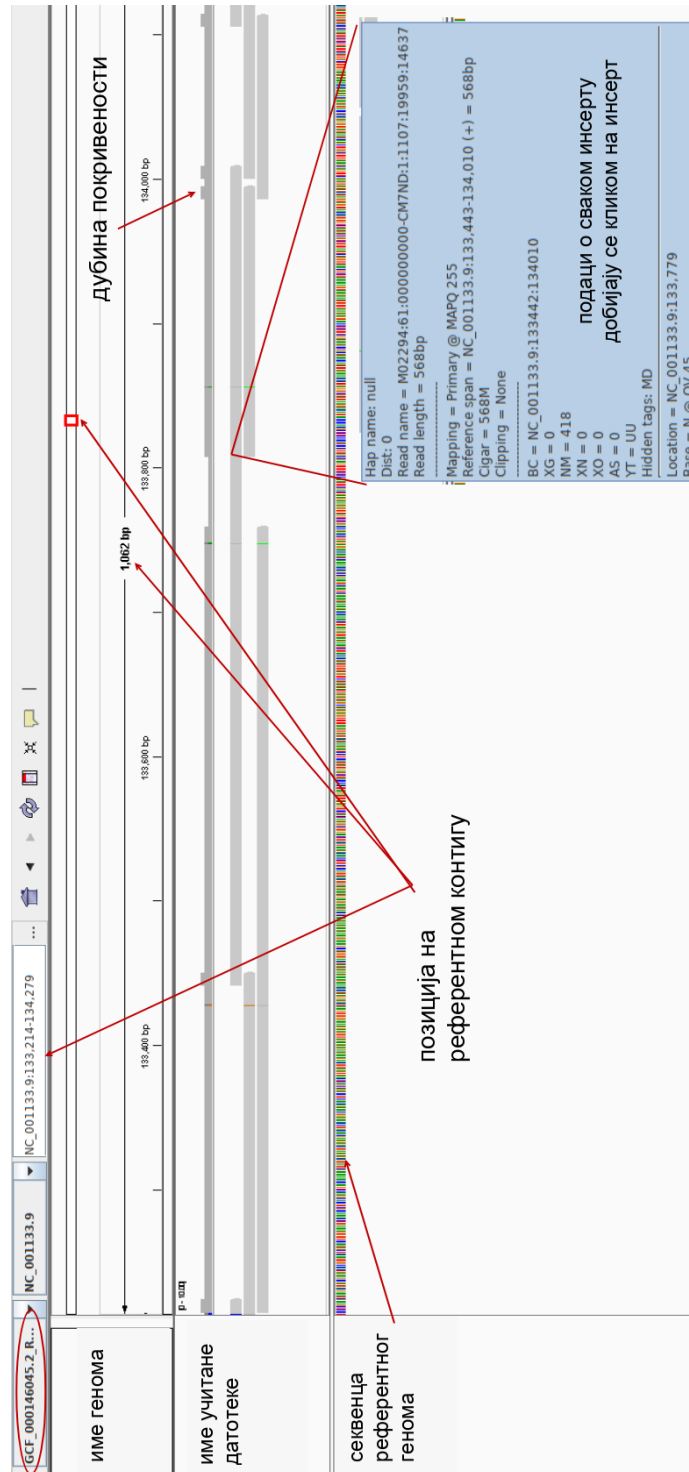
Коришћење IGV алата у процесу детектовања варијација у броју копија

На слици 4.9 је приказан стандардни изглед IGV интерфејса приликом учитвања датотеке са поравнањима. Интерфејс алата приказује учитани геном у виду секвенце и обележене позиције за сваку базу. Поред позиције и дубине поравнања за сваки инсерт, могуће је приказати и податке о квалитету мапирања инсерата, SIGAR стрингу и баркоду.

Иако је етикета додељена сваком инсерту у *bam* датотеци, потребно је подесити одређене параметре у IGV-у, како би молекули били јасно видљиви, као што је приказано на слици 4.10. Прва акција приликом подешавања параметра за боју је клик десног миша у пределу поравнања инсерата. У падајућем менију се затим одабира опција *Color alignments by*, а затим и опција *tag*, након чега се уноси име етикете на основу које се врши бојење. Етикета која носи информацију о боји је *YC* (може постојати као већ понуђена опција у падајућем менију). Након наведених корака, IGV сваки инсерт боји бојом која му је додељена. IGV пружа још једну могућност - груписање инсерата на основу одређеног критеријума, што ће помоћи у коначној формулацији молекула. Ово се постиже десним кликом на област са поравнатим инсертима и кликом на опцију *Group alignments by*. Затим се кликне на опцију *tag*, након чега се уноси име етикете на основу које се врши груписање. У овом случају, то је поново етикета која носи информацију о боји. Резултат су обојени инсерти груписани у различите линије (енгл. *swimming line*).

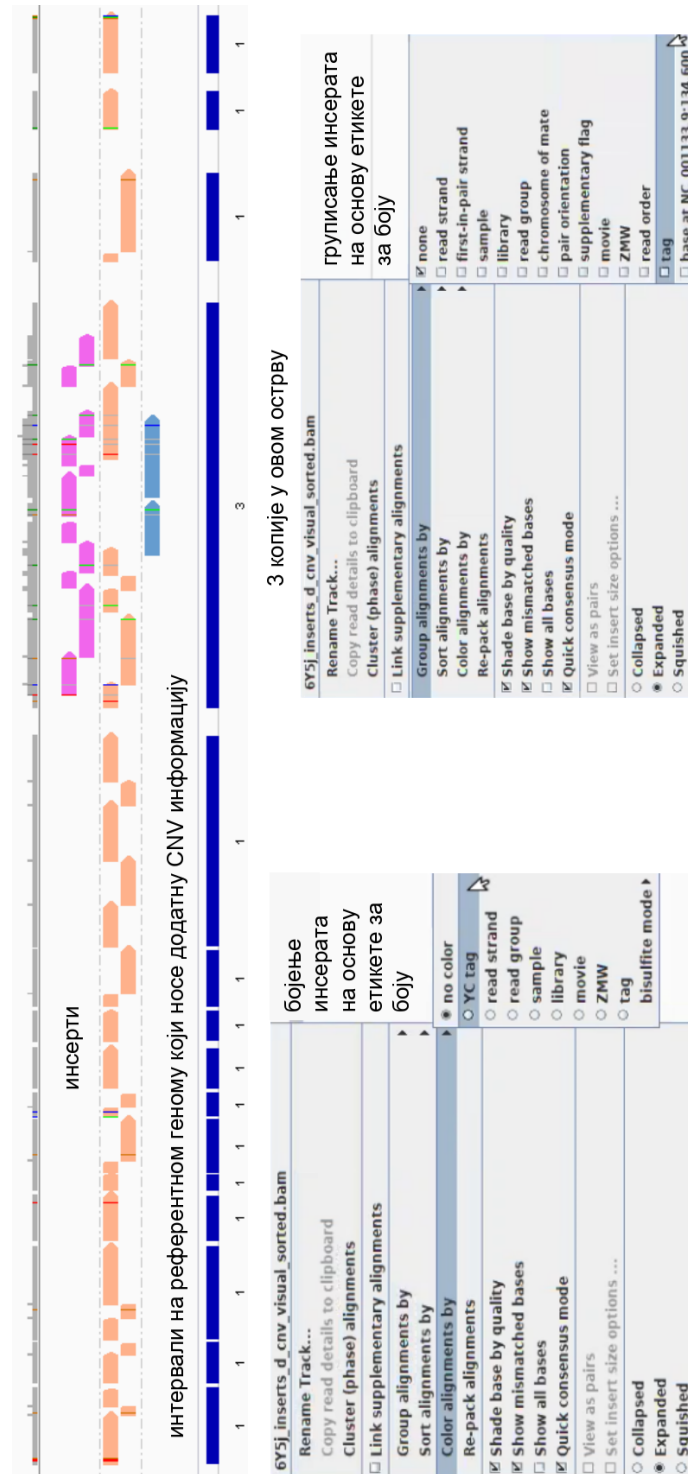
У случају да неки од алата не подржава бојење инсерата, информацију о броју молекула је ипак могуће испратити. Број инсерата у сваком острву се бележи у посебну *bed* датотеку. Прве три колоне те датотеке носе информацију о регији на референтном геному за свако острво. Регије се у IGV-у приказују дугим плавим правоугаонцима, као што је приказано на слици 4.10. Четврта колона носи информацију о броју детектованих молекула у том острву и у IGV-у се приказује као број испод сваког правоугаоника. Према

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ
ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

Слика 4.9: Приказ IGV интерфејса приликом учитавања датотеке са поравнањима.

ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА

Слика 4.10: Подешавање видљивости боја за инсерте.

*ГЛАВА 4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА МЕТОДЕ ЗА ДЕТЕКЦИЈУ
ВАРИЈАЦИЈА У БРОЈУ КОПИЈА*

томе, не само да је могуће јасно разликовати копије и означити их различитим бојама, већ је могуће и забележити регије на референтном геному где долази до варијације у броју копија.

Глава 5

Провера тачности методе

Након генерисања резултата потребно је проверити их. Тестирање постојећих метода [20] за детектовање варијација у броју копија се може вршити на два начина. Први начин је бојење варијација флуоресцентним бојама у лабораторији, након чега се резултати методе пореде са обојеним варијацијама. Други начин је упоређивање са валидираним и објављеним скуповима података који садрже већ детектоване варијације у броју копија, попут скупа *ICR96 Exon Validation series* [30]. Оваква поређења нису била могућа, због недоступности података секвенцираних другим методама секвенцирања једне ћелије и због недоступности података о вештачки додатим варијацијама приликом припреме за секвенцирање. Стога је извршена алтернативна провера тачности методе која обухвата два нивоа:

1. Први ниво провере подразумева испитивање исправности кода, односно да ли је предложена метода коректно имплементирана;
2. Други ниво провере подразумева испитивање да ли је могуће детектовати варијације у броју копија применом ове методе, а ако је могуће, да ли детектоване копије одговарају вештачки додатим копијама у лабораторији;

5.1 Први ниво провере

Да би се потврдило да приказана имплементација даје очекиване резултате, извршено је тестирање засебно за сваку јединицу кода (енгл. *unit test*) за сваки модул посебно. Свака јединица је тестирана над вештачки креираним

подацима и над реалним подацима из генома узорака 6Y5b_S33, 6Y5d_S34, 6Y5j_S37, 6Y5l_S38, 6Y5n_S39, 6Y5p_S40, 6Y6b_S41, 6Y6d_S42, 6Y6f_S43 и 6Y6h_S44. Тестирање је извршавано тако што је покретан рачунарски код за сваку јединицу, а резултати тог покретања су упоређивани са очекиваним резултатима. Када су очекивани и добијени резултати исти, значи да је код јединице прошао тест пример и да расте степен поверења у његову тачност. У случају да код не пролази тест пример, на основу самог тест примера се лоцира грешка у коду, она се исправља, а затим се код покреће поново за све тест примере (и онај на којем је пао, али и они које је прошао).

Тест примери се генеришу за уобичајене случајеве које је могуће сусрести у раду са одређеним подацима. На пример, приликом реконструкције инсерата тест примери су парови читавања који се не преклапају и парови читавања који се преклапају. Такође, тестирају се ситуације у којима постоји неколико могућих прилика за доношење одлуке. На пример, приликом одсецања архипелага неопходно је тестирати сва четири случаја приказана на слици 3.6. Представљена имплементација је дала очекиване резултате за све тест примере који су јој прослеђени.

5.2 Други ниво провере

Други ниво провере подразумева испитивање да ли је могуће детектовати варијације у броју копија применом ове методе. Како би се ово испитало да ли је метода у стању да детектује варијације у броју копија, било је неопходно покренути методу над узорком који садржи варијације у броју копија и над узорком који не садржи варијације у броју копија.

За први случај, у лабораторији је припремљен посебан узорак генома квасца *6Y5j* (остали узорци су коришћени за тестирање рада транспозазе у лабораторији и за тестирање првог нивоа рачунарске имплементације), тако што су му додате вештачке копије његовог геномског материјала. Овако биолошки модификован узорак је секвенциран и добијени су резултати који представљају улаз у методу. На добијена читавања примењен је најпре модул за реконструкцију инсерата а затим и модул за детектовање варијација у броју копија. Исправно детектовање варијација у броју копија би значило детектовање тачно оних варијација које су вештачки додаване у лабораторији пре самог секвенцирања. На пример, ако су за геномску секвенцу са контига

NC_001133.9 на интервалу 133023-136327 на геному узорка додате вештачке копије, исправно детектовање варијација у броју копија би значило да су варијације детектоване баш на контигу NC_001133.9 на интервалу 133023-136327. Директно поређење овог типа није било могуће, јер лабораторија није доставила податке о томе где су тачно додате вештачке копије. Резултати методе су прослеђени лабораторији на испитивање исправности, где је утврђено да се резултати добијени методом поклапају са оригиналном поставком варијација у броју копија.

Како лабораторија није обезбедила узорак за који се сигурно зна да не садржи варијације у броју копија, било је неопходно вештачки креирати тај узорак. Стога је модул за детектовање варијација у броју копија примењен над инсертима добијеним реконструкцијом фрагмената референтног генома квасца. Разлика у односу на процес фрагментације који се врши за детектовање регија лошег мапирања је у томе што се не симулира рад транспозазе додавањем вештачких секвенци на крајеве фрагмената. Утврђено је да на местима на референтном геному на којима нема варијација у броју копија, ни сама метода за детектовање варијација у броју копија није детектовала варијације. На местима на референтном геному где су дубине мапирања различите од један, детектоване су варијације у броју копија. Већина тих регија се поклапа са регијама лошег мапирања. Испитивањем сваке овакве регије појединачно, дошло се до закључка да је регије лошег мапирања могуће прецизније детектовати покретањем модула детектовања броја копија над фрагментима референтног генома. Ова чињеница ће бити значајна приликом детаљног истраживања сваке од регија лошег мапирања и њихове везе са инсертима који имају вишеструка места поравнања, што је следећи корак у развоју методе за детектовање варијација у броју копија.

5.3 Поузданост методе

У овом истраживању није било могуће директно упоредити добијене резултате са тачним резултатима над реалним подацима због недоступности ових резултата од стране лабораторије. Ипак, можемо претпоставити да поузданост развијене методе произилази из следећих чињеница:

- Могућност праћења инсерата заснива се на чињеници да је свакоме од њих додељен баркод;

- Једнозначност баркода је последица исецања молекула ДНК на случајно одабраним местима.
- Равномерна амплификација, која се постиже довољним засићењем раствора транспозазе, омогућава довољно добру покривеност приликом мапирања, тако да је могуће детектовати додатне копије геномског материјала;
- Задовољавајућа покривеност генома се постиже реконструкцијом инсера, захваљујући којој није потребно апроксимирати покривеност сваке од база које припадају регијама између два поравната читавања;
- Пошто је амплификација равномерна и пошто је показано да су дуплирати последица процеса амплификације, долази се до закључка да је за два поравната инсера могуће да се преклапају на месту поравнања на референтном геному једино ако припадају различитим варијацијама;

Из наведеног произилази неколико закључака о условима које је неопходно испунити како би метода била успешна:

- Метода је тренутно примењива само на податке добијене псеудотаргетираним секвенцирањем и то само једне ћелије;
- Раствор транспозазе мора бити засићен како би се постигли довољно кратки и уједначени фрагменти, с обзиром на то да је PCR амплификација осетљива на дужину фрагмената;

С обзиром на то да је већина дектованих архипелага имала покривеност већу од 70% и има сличне особине као и сам референтни геном, очекује се да ће метода бити успешна и приликом секвенцирања целог генома.

Глава 6

Закључак

У данашње време су варијације у броју копија геномских секвенци ћелије у фокусу великог броја научних истраживања, посебно у контексту микрооколине појединачних ћелија. Постоје различите методе секвенцирања једне ћелије и различите методе детектовања варијација у броју копија у оквиру једне ћелије. Међутим, у истраживањима која примењују различите комбинације постојећих метода секвенцирања и метода детектовања варијација у броју копија није потврђено да је могуће прецизно детектовати узастопне копије делова геномске секвенце, нити је могуће утврдити порекло сваке од тих копија. Научници из лабораторије *Digenomix* су развили нову методу секвенцирања једне ћелије - баркодирање генома, за коју се верује да ће у свом коначном облику бити у стању да превазиђе друге методе секвенцирања једне ћелије и надомести њихове недостатке. Иновација ове методе је генерисање јединственог идентификатора - баркода, захваљујући којем је могуће равномерно умножити сваки од фрагмената и у великој мери смањити грешке приликом секвенцирања. Како би та метода била комплетна и потврђена, неопходно је извршити биоинформатичку анализу резултата секвенцирања и развити рачунарски приступ за детектовање варијација у броју копија. Истраживање о развоју методе детектовања варијација у броју копија је рађено у оквиру компаније *Digenomix*.

Варијација у броју копија је тип структурне варијације (варијација у структури хромозома), посматран код јединки исте врсте, код којих неки сегменти ДНК могу бити дупликати (или триплекати, или мултипликати). Број копија се може разликовати од јединке до јединке, а може укључивати и гене или више гена. Научници су временом показали да је варијација у

броју копија прилично честа појава, као и то да ове варијације могу захватити функционалне или регулаторне гене, што често резултује различитим болестима.

Сазнања о варијацијама у броју копија доприносе различитим биомедицинским истраживањима о: настанку и преносу ретких генетских обољења на потомство [31], узроку различитих хромозомалних поремећаја [32], експресији гена [33] и разликовању типова и подтипова канцера [34]. Према томе, резултати развоја методе детектовања варијација у броју копија применљиви су у различитим научним истраживањима и дијагностичким поступцима.

Како је сама метода баркодирања генома још увек у развоју, тако је и имплементацију рачунарске методе која је прати неопходно још усавршавати у складу са новим открићима. У даљем раду би било неопходно усавршити процес тримовања читавања и истражити како индели утичу на детектовање варијација у броју копија. Такође, било би значајно испитати и утицај инсераата са вишеструким местима мапирања на детектовање варијација у броју копија.

Библиографија

- [1] Digenomix, “6Y5j rezultati.” Online at: <https://github.com/Nacili/MASTER>.
- [2] L. Xi, A. Belyaev, S. Spurgeon, X. Wang, H. Gong, R. Aboukhalil, and R. Fekete, “New library construction method for single-cell genomes,” *PLOS ONE*, vol. 12, pp. 1–14, 07 2017.
- [3] GeneQuantification, “Gene Quantification.” Online at: <http://cnv.gene-quantification.info/>.
- [4] B. T. K. J. E James, S Jai-Yoon, “The promise of single-cell sequencing,” *Nature Methods*, vol. 11, pp. 25–27, 2014.
- [5] B. N. Olsen TK, “Introduction to single-cell rna sequencing,” *Current Protocols In Mollecular Biology*, vol. 122, no. 1, p. e57, 2018.
- [6] G. Macintyre, P. Van Loo, N. M. Corcoran, D. C. Wedge, F. Markowitz, and C. M. Hovens, “How subclonal modeling is changing the metastatic paradigm,” *Clinical Cancer Research*, vol. 23, no. 3, pp. 630–635, 2017.
- [7] BioSistemika, “qPCR, Microarrays or RNA-sequencing: When To Choose One Over the Other?.” Online at: <https://biosistemika.com/blog/qpcr-microarrays-rna-sequencing-choose-one/>.
- [8] M. Chen, P. Song, D. Zou, X. Hu, S. Zhao, S. Gao, and F. Ling, “Comparison of multiple displacement amplification (mda) and multiple annealing and looping-based amplification cycles (malbac) in single-cell sequencing,” *PLOS ONE*, vol. 9, pp. 1–12, 12 2014.
- [9] C. Chen, D. Xing, L. Tan, H. Li, G. Zhou, L. Huang, and X. S. Xie, “Single-cell whole-genome analyses by linear amplification via transposon insertion (lianti),” *Science*, vol. 356, no. 6334, pp. 189–194, 2017.

- [10] M. J. Levin HL, “Dynamic interactions between transposable elements and their hosts,” *Nature Reviews Genetics*, vol. 12, no. 9, pp. 615–627, 2011.
- [11] C. A. Chu CC, “A 10- rather than 9-bp duplication associated with insertion of Tn5 in *Escherichia coli* K-12. Plasmid,” *PubMed*, vol. 22, no. 3, p. e0181163, 1989.
- [12] H. Willems, “Adaptor pcr for the specific amplification of unknown dna fragments,” *BioTechniques*, vol. 24, no. 1, pp. 26–28, 1998. PMID: 9454945.
- [13] Illumina, “Nextera XT LibraryPrep: Tips and Troubleshooting.” Online at: file:///tmp/mozilla_naca0/nextera-xt-troubleshooting-technical-note.pdf.
- [14] A. e. a. Adey A, Morrison H.G., “Rapid, low-input, low-bias construction of shotgun fragment libraries by high-density in vitro transposition.” *Genome Biology*, vol. 11, no. 119, 2010.
- [15] Illumina, “Illumina MiSeq.” Online at: <http://www.illumina.com/systems/sequencing-platforms/miseq.html>.
- [16] J. H. University, “Samtools.” Online at: <http://bowtie-bio.sourceforge.net/bowtie2/index.shtml>.
- [17] J. H. University, “CIGAR Strings For Dummies.” Online at: <https://jef.works/blog/2017/03/28/CIGAR-strings-for-dummies/>.
- [18] S. A. B Pereira, O Rueda, “The somatic mutation profiles of 2,433 breast cancers refine their genomic and transcriptomic landscapes,” *Briefings in Bioinformatics*, vol. 7, no. 1, 2016.
- [19] H. Thorvaldsdóttir, J. T. Robinson, and J. P. Mesirov, “Integrative Genomics Viewer (IGV): high-performance genomics data visualization and exploration,” *Briefings in Bioinformatics*, vol. 14, pp. 178–192, 04 2012.
- [20] N. N. Mallory XF, Edrisi M, “Methods for copy number aberration detection from single-cell DNA-sequencing data,” *Genome Biology*, vol. 21, no. 208, 2020.
- [21] I. N. Sims D, Sudbery I, “Sequencing depth and coverage: key considerations in genomic analyses,” *Nature Reviews Genetics*, vol. 15, pp. 121–132, 2014.

- [22] U. of Michigan, “FASTA format.” Online at: <https://zhanglab.ccmb.med.umich.edu/FASTA/>.
- [23] Illumina, “FASTQ files explained.” Online at: <https://support.illumina.com/bulletins/2016/04/fastq-files-explained.html>.
- [24] Metagenomics, “SAM file format.” Online at: <http://www.metagenomics.wiki/tools/samtools/bam-sam-file-format>.
- [25] Ensembl, “BED file format.” Online at: <https://m.ensembl.org/info/website/upload/bed.html>.
- [26] G. R. Limited, “Samtools.” Online at: <https://github.com/samtools/samtools>.
- [27] A. R. Quinlan and I. M. Hall, “BEDTools: a flexible suite of utilities for comparing genomic features,” *Bioinformatics*, vol. 26, pp. 841–842, 01 2010.
- [28] A. Heger, “pysam - An interface for reading and writing SAM files.” Online at: <https://pysam.readthedocs.io/en/latest/api.html>.
- [29] M. Shirley, “Welcome to pyfaidx’s documentation!” Online at: <https://pythonhosted.org/pyfaidx/>.
- [30] Y. S. e. a. Mahamdallie S, Ruark E, “The icr96 exon cnv validation series: a resource for orthogonal assessment of exon cnv calling in ngs data.,” *Wellcome Open Research*, vol. 2, no. 35.
- [31] R. V. e. a. SGross A.M., Ajay S.S., “Copy-number variants in clinical genome sequencing: deployment and interpretation for rare and undiagnosed disease,” *Genetics in Medicine*, vol. 21, p. 1121–1130, 2019.
- [32] R. R. Le Caignec, C., “Copy number variation goes clinical.,” *Genome Biology*, vol. 10, p. 301, 2009.
- [33] L. J. e. a. Shao X., Lv N., “Copy number variation is highly correlated with differential gene expression: a pan-cancer study.,” *BMC Medical Genetics*, vol. 20, p. 175, 2019.
- [34] C. Park, K.-A. Yoon, J. Kim, I. H. Park, S. J. Park, M. K. Kim, W. Jang, S. Y. Cho, B. Park, S.-Y. Kong, and E. S. Lee, “Integrative molecular profiling

БИБЛИОГРАФИЈА

identifies a novel cluster of estrogen receptor-positive breast cancer in very young women,” *Cancer Science*, vol. 110, no. 5, pp. 1760–1770, 2019.